

The Principle of Sovereignty of Will in Civil Procedure

Javad Jabbari¹

1. PhD Student in Private Law, Faculty of Law and Social Sciences, Payam Noor University of Tehran, Tehran, Iran.

Email: javad.law1992@gmail.com

ABSTRACT

The principles of procedure are the public and general criteria for achieving a fair and just procedure. These principles provide the Background for the proceedings' efficiency by explaining the parties' role and authority in the proceedings. The principle of sovereignty of the will is one of the fundamental and specific principles of civil proceedings, which can be justified based on the purpose, function, concept, and private nature of civil proceedings and the right of its subject. Generally, the acceptance of will in law is rooted in the theoretical and philosophical discussions of law and is considered one of the main foundations of private law. Accepting it in civil proceedings is a basis for attention to litigants' human dignity and provides the way for their wise and beneficial behavior. From this point of view, civil proceedings are a legal practice that

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e- Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/jlr.2023.404305.2376

Received:
27 June 2023

Accepted:
5 October 2023

Published:
4 January 2025

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

requires qualifications to play a role in it. The sovereignty of the will guarantees the freedom of action of litigants in performing their duties and exercising their rights in the legal process, and it has important effects that have been examined separately at the beginning, during the action, and at the end of the action and enforcing the verdict. This principle does not conflict with other procedural principles; Perhaps it's in line with other principles and it is a prerequisite for the realization of a fair and just trial in the light of the cooperation of the parties and the judge in the course of the trial.

Keywords: Principles of Proceedings, Sovereignty of Will, Civil Proceedings, Principle Of Initiative, Freedom of Will.

Funding:

The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Javad Jabbari: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal Analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Visualization, Supervision, Project Administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Jabbari, Javad. "The Principle of Sovereignty of Will in Civil Procedure". *Journal of Legal Research*, 23, no. 60 (January 4, 2025), 495-530.

Extended Abstract

The principles of procedure are the general and general criteria for achieving a fair and just procedure. These principles are considered the main structure and framework of the judicial system and by explaining the role and powers of the parties in the judicial process, they draw a general and clear vision of the judicial process and the challenges ahead for the parties. Knowing the concept and basics of the principles and the correct understanding of the scope and effects of the principles will lead to the efficiency of the procedural regulations. Based on this, in this article we intend to examine one of the most important principles of civil proceedings.

The principle of sovereignty of the will is considered one of the fundamental principles of civil proceedings, which is dedicated to civil proceedings, and it is one of the aspects of distinguishing civil proceedings from other types of proceedings. In general, the acceptance of will in law is rooted in the theoretical foundations and philosophical issues of law and ethics and is considered one of the main and important foundations in private law. Its acceptance in civil proceedings can be justified based on the purpose and function and the concept and private nature of civil proceedings and the right of its subject, and it is a basis for paying attention to the human dignity of litigants and paves the way for their wise and beneficial behavior in the course of proceedings. . From this point of view, civil proceedings is a legal act that requires valid competence and will to play a role in it.

Exercising the will in the course of proceedings, unlike in the field of contract law, is a ceremonial act that sometimes manifests itself unilaterally and sometimes with the cooperation of the parties' common will. The will of the litigants governs the dispute from the beginning and determines the functions and limits of its effects. In this article, these works have been examined in a logical manner and in the context of preliminary proceedings, the beginning of the proceedings, the proceedings of the proceedings, the termination of the proceedings, and the execution of the judgment, and the issues ahead have been addressed.

The sovereignty of the will guarantees the freedom and initiative for litigants in performing their duties and exercising their rights in the litigation process, and it is the recipient of this privilege for the litigants who dominate the litigation and determine the scope of the proceedings by determining the elements of the litigation. It also provides the possibility that the parties can use the predictability of civil litigation in order to organize their defense position. The correct application of the rules of procedure and the effective and efficient role of litigants and reaching the desired result require the acceptance of the

will of the parties in this process.

The sovereignty of the will of the parties provides the basis for the neutrality of the judge by giving an active role to the parties in relation to the evidence system and establishing the rule of prohibition of the acquisition of evidence by the judge, and makes the process of the trial and the resulting result to be obtained with the participation of the parties. And this result is just and fair and acceptable to the parties.

The principle of the relativity of the vote, which means that the effect of the vote is limited to the litigants and their deputies, is a product of the principle of sovereignty of the will and its logical requirement, and it points to the important and fundamental point that whatever the outcome of the proceedings, it only affects the litigants.

The sovereignty of the will of the parties does not conflict with other procedural principles; Perhaps it is in line with other principles and it is a prerequisite for the realization of a fair and just trial and cooperation between the parties and the judge in the course of the trial, and it also strengthens the efficiency and transparency of the trial and the acceptability of the outcome of the trial in terms of observing ritual justice.

The existing restrictions on exercising the will of litigants in the legal process are based on the nature and special nature of civil proceedings. Also, the observance of some principles, including the principle of cooperation and participation of the parties and the principle of speed and formality of proceedings, justifies these restrictions.

This principle has not found its rightful place in the judicial procedure, and the courts do not pay much attention to this principle and its effects in dealing with lawsuits. Therefore, it is necessary to provide the necessary platform for the principled acceptance of this principle and pay attention to its effects in the judicial procedure.

مبانی و آثار اصل حاکمیت اراده در دادرسی مدنی

جواد جباری^۱

۱. دانشجوی دکترای حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، مرکز تحصیلات تکمیلی، دانشگاه پیام نور تهران، تهران، ایران.
javad.law1992@gmail.com

چکیده:

اصول دادرسی، معیارهای عمومی و کلی برای دست یافتن به دادرسی عادلانه و منصفانه هستند. این اصول با تبیین نقش و اختیارات متداعیین در فرایند دادرسی، زمینه کارآمدی دادرسی را فراهم می‌آورند. حاکمیت اراده اصحاب دعوا از اصول بنیادین و اختصاصی دادرسی مدنی است که بر اساس هدف، کارکرد، مفهوم و ماهیت خصوصی دادرسی مدنی و حق موضوع آن قابل توجیه است. در حالت کلی پذیرش اراده در حقوق، ریشه در مبانی نظری و مباحث فلسفی حقوق دارد و یکی از مبانی اصلی در حقوق خصوصی محسوب می‌شود. قبول آن در دادرسی مدنی نیز مبنایی برای توجه به کرامت انسانی در فرایند دادرسی است و بستر را برای رفتار معقول و سودمند فراهم و هموار می‌کند. از این منظر دادرسی مدنی، عمل حقوقی است که ایفای نقش در آن نیازمند اهلیت است. حاکمیت اراده تضمین‌کننده آزادی عمل برای متداعیین است و آثار و نتایج مهمی دارد که این آثار به تفکیک در تدارک مقدمات و شروع و جریان و پایان دادرسی

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.48300/jlr.2023.404305.2376

تاریخ دریافت:

۶ تیر ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۱۳ مهر ۱۴۰۲

تاریخ انتشار:

۱۵ دی ۱۴۰۳

کپی رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهشهای حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهشهای حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد [نشریه](#) مراجعه کنید.

و اجرای حکم مورد بررسی قرار گرفته است؛ اما این اصل هم چنان جایگاه شایسته خود را در رویه قضایی نیافته است. آزادی عمل متداعیین تعارضی با سایر اصول دادرسی ندارد؛ و چه بسا در راستای سایر اصول بوده و پیش شرط لازم برای تحقق دادرسی منصفانه و عادلانه در پرتو همکاری طرفین و دادرس در مسیر دادرسی است و کارآمدی و شفافیت دادرسی و مقبولیت نتیجه آن را از حیث رعایت عدالت آیینی قوت می‌بخشد.

کلیدواژه‌ها:

اصول دادرسی، حاکمیت اراده، دادرسی مدنی، اصل ابتکار عمل، آزادی اراده.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

جواد جباری: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، تصویرسازی، نظارت، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استاددهی:

جباری، جواد. «مبانی و آثار اصل حاکمیت اراده در دادرسی مدنی». مجله پژوهش‌های حقوقی، ۲۳، ش. ۶۰ (۱۵ دی ۱۴۰۳)، ۴۹۵-۵۳۰.

مقدمه

اراده مفهومی فلسفی است که ریشه در خلقت خاص انسان دارد و مهم‌ترین نعمت الهی نسبت به انسان محسوب می‌شود. در اصطلاح حقوقی داشتن اراده به معنای بهره‌مندی از قوه درک و تمیز است. وجود اراده این امکان را برای اشخاص فراهم می‌سازد که بتوانند آگاهانه برای خود اعمال حقوقی ترتیب بدهند و از آثار این اعمال بهره‌مند شوند. تأثیر اراده در روابط خصوصی به‌گونه‌ای است که اراده منشأ و پایه اصلی در روابط خصوصی محسوب می‌شود و بر اساس کارکرد ویژه آن، حقوق خصوصی از سایر شاخه‌ها متمایز می‌شود.

قرارداد را باید مظهر اولیه و جولانگاه اصلی اراده دانست و بر همین اساس نتایج حاکمیت اراده بیشتر در حقوق ماهوی مورد توجه است. ماده ۱۰ قانون مدنی و اصل آزادی قراردادهای و اصل نسبیّت نمونه‌هایی از این آثار مهم هستند. بر بنیاد حاکمیت اراده، اشخاص از آزادی و اختیار کامل در زمینه انعقاد قرارداد و انتخاب طرف و تعیین شروط و مفاد قرارداد برخوردار و بهره‌مند هستند و اجرای قرارداد و اصلاح و یا انحلال آن به اراده طرفین ارتباط دارد. در این راستا قانون مسیر را بر تأثیر اراده بازگشایی و هموار نموده و نقش قانون در نظارت بر نحوه اعمال اراده خلاصه می‌شود. با این همه مبانی و آثار حاکمیت اراده آن‌چنان که باید در حقوق شکلی مورد توجه قرار نگرفته است، به‌گونه‌ای که در نگاه اول حاکمیت اراده مختص حقوق ماهوی دانسته می‌شود و بحث از آن در دادرسی مدنی نامأنوس به نظر می‌رسد. همچنین باید به این تفاوت عمده توجه داشت که در حقوق ماهوی اعمال اراده نیازمند تشریفات خاصی نیست، حقیقتی که از آن به اصل رضایی بودن عقود یاد می‌شود، اما اعمال اراده در حقوق شکلی عملی کاملاً تشریفاتی و شکلی است که اصل رضایی بودن در آن موضوعیت پیدا نمی‌کند. در این نوشتار و پژوهش به روش تحلیلی و توصیفی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به دنبال بررسی نحوه تأثیر اراده و کارکرد آن در فرایند دادرسی مدنی هستیم تا مشخص کنیم که اراده در جریان دادرسی مدنی تا چه اندازه تأثیر دارد و اینکه آیا می‌توان کارکرد اراده در دادرسی مدنی را در قالب یک اصل بنیادین شناسایی کرد و از آثار آن در زمینه تحلیل قواعد دادرسی بهره جست؟ مبانی حکومت اراده در حقوق دادرسی مدنی چیست؟ و حاکمیت اراده اصحاب دعوا در فرایند دادرسی بر چه مبانی استوار است؟ این اصل چه آثار و نتایجی در فرایند دادرسی به دنبال دارد؟ و محدوده تأثیر اراده تا کجا و چگونه است؟

۱- مفهوم و مبانی اصل حاکمیت اراده

بر مبنای مکتب اصالت فردی و در پرتو نگاه فردگرایانه به مبانی حقوق، مفهوم حاکمیت اراده در قامت

اصلی برخاسته از فطرت و منزلت انسانی و به معنی اصالت اراده و قدرت خلاق آن در ایجاد بنیادهای نوین ظاهر گردید و جایگاه ویژه‌ای در حقوق خصوصی یافت. منظور از حاکمیت اراده در حقوق خصوصی به زبان ساده این است که اشخاص در اعمال حق و نحوه برقراری روابط حقوقی خود آزاد هستند و اراده و خواست اشخاص در این زمینه مهم‌ترین مبنا قلمداد می‌شود. بر این بنیاد اراده از دید قانون محترم و معتبر و مقدم بر همه چیز است و قانون در خدمت اراده افراد است و وظیفه آن دفع برخورد اراده‌هاست.^۱ با بررسی کلیات مقررات دادرسی مدنی و با مقایسه اختیارات و نقش اصحاب دعوا با دادرس در روند دادرسی و از توجه به موضوع و هدف دادرسی می‌توان این معنی و اثر از حاکمیت اراده را در مقررات آیین دادرسی مدنی مشاهده نمود. از این منظر تدارک و تهیه مقدمات و اعمال حق دادخواهی^۲ اعم از تقدیم دادخواست و تعیین عناصر دعوا و شروع دادرسی و اعمال دفاع از سوی خوانده، گونه‌ای عمل حقوقی است که نیازمند اراده سالم است؛ و داشتن اهلیت قانونی به‌عنوان یکی از شرایط لازم برای اقامه دعوا است.^۳ به این معنی که شخص فاقد اهلیت، رأساً و بدون دخالت نماینده خود نمی‌تواند حق دادخواهی خود را اعمال نماید.^۴ همچنین حاکمیت اراده، مبنایی برای شناسایی و پذیرش قواعد و اصول بنیادین دیگر از جمله اصل تسلط طرفین بر جهات موضوعی دعوا و اصل همکاری طرفین و دادرس است و بستر را برای مشارکت طرفین در مسیر دادرسی و ایفای نقش مطلوب از سوی آنها برای تحقق دادرسی منصفانه فراهم می‌نماید.

با این اوصاف اگر اراده در دادرسی مدنی فاقد اثر بوده باشد، نخست، اعمال حق دادخواهی چه از حیث طرح دعوا توسط خواهان و چه از حیث دفاع از جانب خوانده نیازی به اهلیت استیفا نداشت و برای این منظور لزومی به مداخله نماینده شخص محجور نبود و همچنین بحث از تسلط طرفین بر جهات موضوعی و اصل همکاری و مشارکت طرفین در اداره و پیشبرد جریان دادرسی بیهوده به نظر می‌آید. در نتیجه اعمال نقش از سوی متداعیین جز با داشتن اراده سالم میسر نخواهد بود. از سویی باید توجه داشت، اقامه دعوا و شروع رابطه دادرسی آثار مهم و بسیاری در رابطه با متداعیین

۱. محمدجعفر جعفری لنگرودی، تأثیر اراده در حقوق مدنی (تهران: گنج دانش ۱۳۹۲)، ۱۹.

۲. منظور از حق دادخواهی حق اقدام در دادگستری است که در اصل ۳۴ قانون اساسی بیان شده است.

۳. احمد متین دفتری، آیین دادرسی مدنی و بازگانی جلد اول (تهران: مجد ۱۳۸۱)، ۲۱۱؛ همچنین نک: گودرز افتخار

جهرمی و مصطفی‌السان، آیین دادرسی مدنی، جلد دوم (تهران: میزان، ۱۳۹۶)، ۵۴.

۴. بند سوم ماده ۸۴ - خواهان به جهتی از جهات قانونی از قبیل صغر، عدم رشد، جنون یا ممنوعیت از تصرف در اموال در

نتیجه حکم ورشکستگی، اهلیت قانونی برای اقامه دعوا نداشته باشد. همچنین در ماده ۸۶ قانون آیین دادرسی مدنی آمده

است: در صورتی که خوانده اهلیت نداشته باشد می‌تواند از پاسخ در ماهیت دعوا امتناع کند.

دارد که انتساب این آثار به طرفین مستلزم برخورداری آنها از اهلیت و اراده سالم است. در این اثنا اعمال نقش در فرایند دادرسی و حرکت در این مسیر جز به معنی و مفهوم اعمال اراده نیست. تمامی جریان دادرسی مملو از اعمال ارادی گوناگون و متنوعی است که توسط متداعیین انجام می‌شود. پاره‌ای از اعمال ماهیت ایقاعی دارند و به اراده یکی از طرفین قابل انجام است. برخی از آنها نیز جز با مشارکت و اراده مشترک طرفین قابل تحقق نیست. در این راستا توصیف دعوا به مثابه شیء متعلق به طرفین، تبیین‌کننده اصالت و نقش بنیادین اراده در دادرسی مدنی است. همچنان که برخی از اساتید نیز بیان نمودند، کیفیت تأثیر اراده در دادرسی مدنی از وجوه تمایز این نوع دادرسی از دادرسی کیفری است.^۵

۲- مبانی توجیهی اصل حاکمیت اراده

نقش فعال اصحاب دعوا در جریان دادرسی و فراهم بودن آزادی و ابتکار عمل برای متداعیین، مبتنی بر یک سری مبانی خاص است که این مبانی پذیرش حاکمیت اراده در دادرسی مدنی را به عنوان یکی از اصول کلی و بنیادین توجیه می‌نماید. لذا در این قسمت از تحقیق به توضیح و تفسیر این مبانی پرداخته می‌شود.

الف- جنبه خصوصی آیین دادرسی مدنی

در یک تقسیم‌بندی کلی موضوعات علم حقوق به دو دسته خصوصی و عمومی تقسیم می‌شوند. این تقسیم‌بندی ریشه تاریخی و سابقه‌ای طولانی و دیرینه دارد. به تعبیر دکتر محمد مصدق حقوق عمومی حقوقی را گویند که حاکم و حافظ روابط بین دولت و ساکنین یک مملکت باشد.^۶ به طور عمده حقوق عمومی با مفاهیمی همچون نظم عمومی، خدمت عمومی و نظایر آن معرفی می‌شود.^۷ در این حوزه یک طرف رابطه همیشه دولت یا نهادهای دولتی و رسمی است که جلوه‌ای از حکمرانی را دارند. قواعد حقوق عمومی به جهت گره خوردن با مصالح جامعه و نظم عمومی، «آمره» است و تراضی بر خلاف آن جایز نیست.

بر خلاف حقوق عمومی، حقوق خصوصی حاکم است به روابط مابین مردم یا به روابط مردم با دولت وقتی که عمل دولت مثل سایر مردم باشد.^۸ در این حوزه طبع خصوصی رابطه ایجاب می‌نماید

۵. افتخار جهرمی و السان، پیشین، ۴۲.

۶. محمد مصدق، دستور در محاکم (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۶)، ۵.

۷. عبدالله خدابخشی، تمایز بنیادین حقوق مدنی و حقوق کیفری (تهران: میزان، ۱۳۹۸)، ۳۳.

۸. مصدق، پیشین، ۵.

که اشخاص خود قانون حاکم بر رابطه را وضع نمایند. از این رو اراده عنصر اصلی شکل‌دهنده روابط حقوقی بوده و نقش بنیادین در روابط بین اشخاص ایفا می‌کند. اراده مبنا و منشأ اصلی حقوق تلقی می‌شود و قرارداد به مثابه عالی‌ترین مظهر بروز اراده در حقوق خصوصی در نظرها مجسم می‌شود. در این مقایسه ابتکارهای فردی و تلاقی قصد و رضای طرفین ترجمان حقوق خصوصی فرض می‌شوند^۹ و عقد مهم‌ترین منبع تعهدات است.

دادرسی مدنی یکی از شاخه‌های حقوق خصوصی است^{۱۰} که موضوع آن همیشه حل و فصل اختلافات خصوصی اشخاص و هدف آن نیز تضمین احقاق حقوق مکتسبه است.^{۱۱} ماهیت خصوصی آیین دادرسی واقعیت و حقیقت آشکاری است که در همه نظام‌های حقوقی پذیرفته شده است. دادرسی مدنی، این وصف را به تبعیت از ماهیت رابطه خصوصی و حق موضوع دعوا و منشأ حق کسب می‌نماید. به عبارتی جنبه خصوصی دادرسی مدنی، معلول و نتیجه خصوصی بودن حق موضوع دعوا است و این نیز ریشه در طبع و ماهیت روابط خصوصی دارد. مفهوم خصوصی دادرسی مدنی ناظر بر رابطه خصوصی منشأ و مبنای اختلاف است. این خصوصیت از دادرسی مدنی، در اکثر نظام‌های حقوقی پذیرفته شده و در غرب با اصل کهن لیبرال تسلط طرفین نشان داده می‌شود.^{۱۲} در نتیجه خصوصی بودن دادرسی مدنی مهم‌ترین مبنا و توجیه در پذیرش حکومت اراده در این رابطه است.

همچنین یکی از تقسیمات مهم قوانین، تقسیم آن به قوانین موجد حق و قوانین تضمین‌کننده است. قسم اول مشتمل است بر بیان احکام و حدود اصلی و اساس موضوعات و قسم دوم عبارت است از اصول و قواعدی که به جهت تأمین اجرای قوانین اولیه وضع شده است. قسم اول را که مقصود اصلی از قوانین است قواعد تعیینیه و قسم ثانی را که برای تضمین عملی شدن آن قسمت وضع شده است قواعد تضمینیه می‌نامند.^{۱۳} در این تقسیم‌بندی قواعد دادرسی به عنوان قوانین تضمین‌کننده، مکمل و تضمین‌کننده حقوق ماهوی هستند و به تعبیری آیین دادرسی مدنی ضمانت اجرای حقوقی را بر عهده دارد که در مقررات تعیین‌کننده برای اشخاص پیش‌بینی شده است.^{۱۴}

۹. ابوالفضل قاضی، حقوق اساسی و نهادهای سیاسی، جلد اول (تهران: میزان، ۱۳۹۵)، ۷۲.

۱۰. فریدون نهرینی، آیین دادرسی مدنی، جلد اول (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۶)، ۶۱.

۱۱. عبدالله شمس، آیین دادرسی مدنی، جلد اول (تهران: دراک، ۱۳۹۲)، ۱۸.

۱۲. حسن محسنی، آیین دادرسی مدنی، مجلد نخست (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۸)، ۵۵.

۱۳. محمد بروجرودی عبده، اصول محاکمات حقوقی (تهران: مجد، ۱۳۸۰)، ۲.

۱۴. شمس، پیشین، ۱۸.

هدف قوانین تضمین‌کننده، تحقق و اجرای حق شخصی ماهوی دادخواهان در دادگستری است.^{۱۵} با این وصف در فرضی که ایجاد و زوال حقوق برای اشخاص بر مبنای قوانین موجد حق، متکی به اراده اشخاص است و هر شخص این اختیار را دارد که آزادانه در حقوق خود هر نوع تصرفی داشته باشد، به طریق اولی در قواعد تضمین‌کننده نیز باید این اختیار را برای اشخاص پذیرا باشیم. به عبارتی نمی‌توان قواعد ماهوی که نتیجه دادرسی را مشخص می‌نمایند، مبتنی و متأثر از حاکمیت اراده باشند اما قواعد تضمین‌کننده خالی از این اصل باشند. این چنین می‌توان گفت که در صورت نفی این اصل در قوانین تضمین‌کننده، قواعد مزبور کارایی لازم را برای تضمین اجرای قواعد ماهوی نخواهند داشت و هدف نهایی که همان فصل خصومت است با موانع جدی مواجه می‌شود. با این اوصاف اصل حاکمیت اراده را نباید محدود به حقوق ماهوی دانست، بلکه این اصل در حقوق شکلی یعنی دادرسی مدنی نیز حکم‌فرماست.^{۱۶}

ب- موضوع و هدف آیین دادرسی مدنی

موضوع و هدف آیین دادرسی مدنی از دیگر مبانی است که می‌توان در توجیه حاکمیت اراده در دادرسی مدنی به آن استناد نمود. موضوع و علت وضع مقررات دادرسی مدنی، ارائه روشی برای رسیدگی به اختلافات خصوصی بین اشخاص و هدف آن نیز فصل خصومت است. مدنی در اینجا وصف موضوع این نوع دادرسی است؛ یعنی چیزی که به نظم مدنی مربوط می‌شود و این نظم، نظامی است که ریشه در حقوق خصوصی دارد.^{۱۷} با طرح دعوا در مرجع قضایی هر یک از متداعیین از نقش خاصی برخوردار شده و نوعی رابطه و پیوند حقوقی میان آنها شکل می‌گیرد که از آن به رابطه دادرسی یاد می‌شود. در این رابطه طرفین حقوق و تکالیفی بر عهده دارند که اعمال آنها نیازمند اراده است.

بر پایه گسترده بودن قلمرو تأثیر اراده اصحاب دعوا در مسیر و جریان دادرسی، امروزه نظریه قراردادی بودن رابطه دادرسی یکی از نظریه‌های رایج در تحلیل ماهیت حقوقی رابطه دادرسی مدنی است که بر بنیان اصل حاکمیت اراده به تحلیل رابطه دادرسی می‌پردازد. چنین نگرشی به ماهیت رابطه دادرسی نشان از ارجحیت و حاکمیت اراده طرفین در این رابطه دارد.^{۱۸}

ج- قاعده تسلیط

۱۵. حسن محسنی، اداره جریان دادرسی مدنی (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۲)، ۶۴.

۱۶. مجید پوراستاد، «اصل حاکمیت اصحاب دعوی مدنی»، مطالعات حقوق خصوصی، ۳۸، ۳ (۱۳۸۷)، ۱۰۲.

۱۷. محسنی، پیشین، ۵۰.

۱۸. نک: رضا شکوهی‌زاده، «ماهیت حقوقی رابطه دادرسی»، مطالعات حقوق خصوصی، ۴۸، ۱ (۱۳۹۷)، ۷۷-۹۶.

مطابق این قاعده هر صاحب حقی بر حق خود مسلط است^{۱۹} و هر مالکی نسبت به مایملک خود تسلط کامل دارد و می‌تواند در آن هرگونه تصرفی اعم از مادی و حقوقی بکند و هیچ مانعی در مقابل تصرفات او نیست.^{۲۰} تظلم‌خواهی نیز نوعی حق است که به گفته برخی، احقاق حق یا حق دفاع، ریشه در حقوق طبیعی دارد.^{۲۱} به تناسب نقش اصحاب دعوا، خواهان با اقامه دعوا حق تظلم‌خواهی را اعمال می‌نماید و متقابلاً خوانده از حق دفاع برخوردار است. دادرسی مدنی به تبعیت از ماهیت حق موضوع دعوا، حق خصوصی و مربوط به طرفین دعواست؛ به تبع آن اختلاف پیش‌آمده را نیز باید موضوعی خصوصی دانست و دعوا را باید شیء متعلق به طرفین دانست و اصل تسلط طرفین دعوا در اصطلاح دادرسی مدنی مفهومی خاص از قاعده تسلیط است.^{۲۲}

همچنان که در قراردادهای اصل بر آزادی طرفین است و طرفین در انتخاب طرف قرارداد و تعیین مفاد آن آزادی کامل دارند، در دادرسی مدنی نیز این طرفین هستند که در خصوص نحوه و چگونگی اعمال و اجرای حق دادخواهی خود تصمیم می‌گیرند. به عبارتی طرفین بر دادرسی، دعوا و هدایت آن تسلط دارند.^{۲۳} خواهان در مقام طرح دعوا و خوانده در مقام دفاع، از آزادی کامل برخوردار هستند و محدوده رسیدگی به وسیله ادعاهای طرفین تعیین می‌شود. به عبارتی ادعاهای آنها محدوده رسیدگی را مشخص می‌کند. در این راستا نمی‌توان شخصی را اجبار به طرح دعوا یا دفاع در برابر آن کرد و یا از طرح دعوا یا دفاع منع نمود. تا جایی که خوانده می‌تواند با اقرار به حق خواهان به دادرسی خاتمه دهد یا خواهان از ادعای خود صرف‌نظر نماید. یا اینکه طرفین دعوی خود را به سازش خاتمه دهند، یا اختلاف خود را به داوری ارجاع دهند. در نتیجه قاعده سلطنت را می‌توان به عنوان یکی دیگر از مبانی نظری پذیرش اصل حاکمیت اراده اصحاب دعوا در دادرسی مدنی دانست. البته باید خاطرنشان ساخت این آزادی باید در راستای اصل دیگر به نام اصل همکاری مؤثر طرفین و دادرس باشد؛ و منظور از آن نیز همکاری دادرس و طرفین در اعمال حکم بر موضوع و حل و فصل اختلاف است.^{۲۴} چراکه دادرسی مدنی در عین اینکه

۱۹. محمدحسین اصفهانی، حاشیه کتاب المکاسب، الجزء الاول (قم: ذوی القربی، ۱۳۴۱)، ۱۴.

۲۰. سیدمصطفی محقق داماد، قواعد فقه بخش مدنی (تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۹۰)، ۲۲۷.

۲۱. عبادالله رستمی چلکاسری و متین بازیار، «نظریه همکاری طرفین دعوا و دادرس در حل و فصل اختلاف»، مطالعات حقوق تطبیقی، ۷، ۱ (۱۳۹۵)، ۱۲۴.

۲۲. نک: محمد پورطهماسبی فرد و حسن محسنی، «اصل تسلیط طرفین دعوا بر جهات و موضوعات دعوا»، کانون وکلا، ۱۹۰ (۱۳۸۴)، ۵۳-۷۷.

۲۳. محسنی، پیشین، ۷۵.

۲۴. همان، ۲۳.

شیء متعلق به طرفین است، متعلق به قاضی هست. این اشتراک موضوع نوعی همکاری همیشگی در تعیین موضوع دعوا و جریان دعوا را موجب می‌شود.^{۲۵}

۳- آثار اصل حاکمیت اراده

پذیرش حاکمیت اراده در جریان دادرسی مدنی آثاری را به دنبال دارد که از ابتدایی‌ترین نقطه شروع جریان دادرسی تا انتهای آن قابل توجه و بررسی هستند. این آثار از خصایص ذاتی دادرسی مدنی در مقایسه با سایر انواع دادرسی است که با اعمال یک‌جانبه و مشترک اراده طرفین متجلی می‌شوند. در این پژوهش این آثار ابتدا در مقدمات راجع به طرح دعوا مورد بررسی قرار گرفته و در ادامه این آثار در آغاز دعوا و جریان آن و پایان دعوا و همچنین در مرحله اجرای حکم بررسی شده است.

الف- مقدمات دعوا

منظور از مقدمات دعوا آن دسته از امور و پیش‌شرطهایی است که برای شروع و اقامه یک دعوا برای رسیدگی در مرجع قضایی یا داوری لازم است. وجود نهاد یا شخص ثالث بی‌طرف برای رسیدگی به اختلاف از جمله این مقدمات است که در این مقاله در سه مورد خلاصه می‌شود: ۱- انتخاب نوع مرجع؛ ۲- تعیین صلاحیت محلی در رابطه با نظام قضایی؛ ۳- انتخاب داور در رابطه با نظام داوری.

- انتخاب نوع مرجع برای رسیدگی به اختلاف (مرجع قضایی یا ارجاع به داوری)

بر خلاف دادرسی کیفری در دادرسی مدنی به دلیل جنبه خصوصی حق موضوع دعوا، قانون‌گذار این اجازه را به طرفین داده است که به‌جای مراجعه به مرجع قضایی، اختلاف خود را از طریق داوری حل‌وفصل نمایند. همچنین در برخی موارد ذی‌حق می‌تواند علاوه بر دادگستری جهت اجرای حق خود از طریق اجرای ثبت اقدام نماید.^{۲۶}

به عبارتی در حقوق خصوصی، توسل به دادرسی مدنی تنها روش دادخواهی نیست، بلکه در عرض دادرسی مدنی که در آن دادخواه، قضاوت و رسیدگی به اختلاف را از دادگاه می‌خواهد و در نهایت قاضی که منصوب دستگاه قضایی است به قضاوت می‌پردازد، روش‌های دیگری نیز برای حل‌وفصل اختلافات پیش‌بینی شده است که داوری یکی از این روش‌ها است. بر این بنیاد در ماده ۴۵۴ قانون آیین دادرسی مدنی آمده است کلیه اشخاصی که اهلیت اقامه دعوا دارند می‌توانند با تراضی یکدیگر منازعه را به داوری

۲۵. حسن محسنی، آیین دادرسی مدنی فرانسه، با دیپاچه دکتر عباس کریمی و مقدمه پروفسور لوئیک کادیه (تهران: نشر شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۱)، ۴۷.

۲۶. مطابق بند ب ماده ۱۱۳ قانون برنامه ششم توسعه در خصوص اسناد رسمی مراجعه به اجرای ثبت الزامی است.

یک یا چند نفر ارجاع دهند. در داورۃ طرفین خود داور را تعیین نموده و از مراجعه به دستگاه قضایی بی‌نیاز هستند و این داور است که باید به قضاوت بپردازد. انتخاب روش داورۃ برای حل و فصل اختلاف، علی‌الاصول باید با همکاری و اراده مشترک طرفین باشد. توافق طرفین بر داورۃ به‌وضوح تداعی‌کننده اصل همکاری و مشارکت طرفین در زمینه انتخاب نوع مرجع برای رسیدگی به اختلاف است. بر همین مبنا در بند ۲ اصل ۲۴ اصول آیین دادرسی مدنی فراملی آمده است که دادگاه باید در هر مرحله‌ای از رسیدگی مشارکت طرفین در شیوه‌های جایگزین حل و فصل اختلافات را تسهیل کند.^{۲۷}

بررسی سوابق فقهی حکایت از آن دارد که نهاد داورۃ در حقوق اسلام تحت عنوان قاضی تحکیم مورد بحث قرار می‌گیرد و به‌عنوان یکی از روش‌های قدیمی جایگزین حل و فصل منازعه است. در داورۃ طرفین با توافق یکدیگر به داورۃ مراجعه نموده و ضمن انتخاب قاضی، می‌توانند در خصوص تشریفات و آیین داورۃ نیز اتخاذ تصمیم نمایند. در این میان چون طرفین در انتخاب داور نقش دارند به منصفانه بودن رسیدگی و تأمین بهتر عدالت اعتقاد دارند، در نتیجه رغبت بیشتری به اجرای رأی داور در مقایسه با رأی مرجع قضایی نشان می‌دهند. مراجعه به داورۃ علی‌القاعده با توافق طرفین است. مهم‌ترین ویژگی داورۃ که در تعریف داورۃ مبنا قرار می‌گیرد قضاوت خصوصی است.^{۲۸} با این همه در برخی موارد خاص و استثنایی داورۃ اجباری نیز وجود دارد.^{۲۹}

داورۃ‌پذیری دعوای مدنی ریشه در حق موضوع دادرسی دارد و در نتیجه برای ارجاع اختلاف به داورۃ اصولاً محدودیت خاصی وجود ندارد. طرفین می‌توانند قبل یا بعد از اختلاف و حتی در اثنای دادرسی موضوع اختلاف را به داورۃ ارجاع دهند. در صورت توافق طرفین بر داورۃ، علی‌الاصول مرجع قضایی جز در برخی موارد صلاحیت رسیدگی نخواهد داشت^{۳۰} و این داور است که می‌بایست اختلاف را حل و فصل نماید.^{۳۱}

۲۷. مجید غمامی و حسن محسنی، آیین دادرسی مدنی فراملی (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۶)، ۱۵۹.

۲۸. عباس کریمی، حقوق داورۃ داخلی (تهران: دادگستر، ۱۳۹۷)، ۱۲.

۲۹. داورۃ موضوع ماده ۵۹ قانون بازار اوراق بهادار و داورۃ موضوع ماده ۲۰ قانون پیش‌فروش ساختمان.

۳۰. «در صورت وجود شرط داورۃ در قرارداد، صرف‌نظر از اینکه داور چه اظهارنظری خواهد داشت، قبل از مراجعه به وی امکان طرح دعوی در محاکم وجود ندارد.» دادنامه شماره ۹۵۰۹۹۷۰۲۶۹۵۰۰۳۵۱ مورخ ۱۳۹۵/۰۳/۲۹ شعبه ۵۲ دادگاه تجدیدنظر استان تهران.

۳۱. شعبه ۲۱۶ دادگاه عمومی حقوقی تهران به‌موجب دادنامه مورخ ۱۳۹۸/۰۷/۰۶ مقرر می‌دارد: نظر به اینکه بند ۱۶ ... قرارداد فی‌مابین دلالت دارد که طرفین قبل از اختلاف توافق نموده‌اند سعی در حل اختلافات از طریق مذاکرات و مکاتبات معمول انجام شود و به تجویز ماده ۴۵۴ قانون آیین دادرسی مدنی این امر منطبق با قانون است. لذا مشمول ماده ۱۰

حاکمیت اراده طرفین در انتخاب نوع مرجع رسیدگی به اختلاف، مورد قبول مقنن است و اصل بر امکان ارجاع به داوری است^{۳۲} و موارد منع ارجاع به داوری و یا داوری اجباری جنبه استثنایی دارد. همچنین شرط داوری به عنوان شرط مستقل از قرارداد اصلی تفسیر می شود و در صورت انحلال قرارداد اصلی شرط داوری معتبر قلمداد می شود.^{۳۳} سلب صلاحیت از مرجع قضایی به جهت توافق طرفین بر داوری و استقلال شرط داوری از قرارداد اصلی از تجلیات و آثار عینی و مشهود حاکمیت اراده طرفین منازعه در باب قواعد صلاحیت است.^{۳۴}

- توافق بر صلاحیت محلی یا اصل صلاحیت محلی مورد توافق طرفین

صلاحیت از حیث مفهوم عبارت از تکلیف و حقی است که مرجع قضایی در رسیدگی به دعاوی، شکایات و امور به خصوص دارد.^{۳۵} در نقطه مقابل صلاحیت ذاتی، صلاحیت محلی را می توان شایستگی و تکلیف مکانی و جغرافیایی مرجع ذاتاً صالح در رسیدگی به دعوی حقوقی تعریف کرد.^{۳۶} در این رابطه قانون گذار در ماده ۱۱ قانون آیین دادرسی مدنی، دادگاه محل اقامت خوانده را دادگاه محلی صالح بیان می کند. حقوق دانان از حکم ماده ۱۱ به اصل صلاحیت محلی دادگاه محل اقامت خوانده یاد می نمایند.^{۳۷}

قانون مدنی است و دلیل و مدرک متقن قانونی برای اجرای بند ۱۶ ارائه نشده است لذا چون دعوا برابر قانون از حیث اینکه مجوزی برای طرح نبوده، اقامه نگردیده و اصل حاکمیت اراده نیز دلیل دیگری بر عدم امکان اقامه دعوا در این خصوص است، لذا دادگاه نظر به عدم استماع دعوا صادر و اعلام می دارد. شعبه ۶ دادگاه تجدیدنظر استان تهران به موجب دادنامه شماره ۹۸۰۰۷۰۲۲۰۶۰۱۶۰۳ مورخ ۱۳۹۸/۱۰/۱۰ با این استدلال رأی نخستین را تأیید می کند که حسب بند ۱۶ قرارداد، اختلافات ناشی از قرارداد به نوعی به داوری ارجاع شده است. به نقل از عبدالله خدابخشی، حقوق دعاوی، جلد ۸ (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۹)، ۱۹۵.

۳۲. دادنامه شماره ۹۳۰۹۹۷۰۲۲۱۵۰۰۴۱۱ مورخ ۱۳۹۳/۰۴/۱۶ شعبه ۱۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران از حیث اینکه اصل را بر صلاحیت عام محاکم قرار داده و داوری را استثنا بر اصل دانسته محل نقد است.

۳۳. «شرط داوری شرط مستقلی بوده و به اختلافات بعد از فسخ ناشی از قرارداد نیز تسری دارد». دادنامه شماره ۹۲۰۹۹۸۰۲۲۷۲۰۰۸۰۴ مورخ ۱۳۹۴/۰۲/۰۹ شعبه ۱۰ دادگاه تجدیدنظر استان تهران.

۳۴. «هنگامی که طرفین در ضمن قرارداد، توافق بر ارجاع اختلاف به داوری کرده اند، این امر موجب سلب صلاحیت از دادگاه می شود». دادنامه شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۲۳۵۰۰۲۹ مورخ ۱۳۹۲/۰۱/۲۷ شعبه ۳۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران.

۳۵. شمس، پیشین، ۳۵۹.

۳۶. میثم اکبری دهنو و مرتضی شهبازی نیا، «اراده مشترک اصحاب دعوا در شروع دادرسی مدنی»، حقوق خصوصی، ۱۱، ۳۹۴، (۱۳۹۳)۲.

۳۷. نک: شمس، پیشین، ۳۷۹.

با بررسی مفهوم صلاحیت محلی و تعمق در خصوصیات قواعد راجع به صلاحیت محلی می‌توان بر این عقیده بود که در صلاحیت محلی، تراضی طرفین مقدم است و بند ۱ اصل ۲ اصول آیین دادرسی مدنی فراملی، معیار تراضی را به‌عنوان اصل و قاعده در صلاحیت دادگاه پذیرفته است. دادگاه محل اقامت خوانده صرفاً در صورتی صلاحیت دارد که توافقی میان متداعیین در این رابطه وجود نداشته نباشد. با این وصف حکم ماده ۱۱ قانون آیین دادرسی مدنی را باید قاعده‌ای تکمیلی دانست که در فرض فقدان توافق کاربرد دارد. قاعده‌ای مانند حال بودن تعهدات طرفین در عقد بیع. معیار بودن تراضی طرفین در صلاحیت دادگاه جلوه‌ای از اصل همکاری طرفین در جریان دادرسی و مصداقی از مشارکت و تأثیر اراده مشترک طرفین در مقدمات مربوط به جریان دادرسی است.

قواعد راجع به صلاحیت محلی در زمره حقوق شخصی طرفین دادرسی هست و برای نظام قضایی هیچ گونه تفاوتی ندارد که موضوع در دادگاه تهران رسیدگی شود یا دادگاه ماکو، از این رو صلاحیت محلی حق شخصی طرفین دعوا است و باید تراضی طرفین را در این زمینه به‌عنوان اصل بپذیریم. لذا تفسیر توافق طرفین در صلاحیت محلی به‌عنوان استثنا بر اصل اشتباهی بیش نیست.

امکان توافق بر صلاحیت محلی در رسیدگی به اختلافات و منازعات احتمالی به‌عنوان یکی دیگر از تجلیات حاکمیت اراده طرفین در مقررات دادرسی است که به دو صورت قابل تحقق است. الف- بر مبنای اراده و همکاری مشترک طرفین که در این نوع طرفین بر صلاحیت دادگاه مشخص توافق می‌نمایند که این توافق می‌تواند صریح یا ضمنی باشد. ب- انتخاب مرجع بر مبنای اراده یک‌جانبه خواهان از بین مراجع قضایی صالح مختلف.

در رابطه با بند الف لازم به توضیح است از منظر اصول آیین دادرسی مدنی فراملی، تراضی طرفین معیار اصلی در احراز صلاحیت دادگاه است. از این رو همچنان که در قراردادهای تجاری مرسوم است، طرفین می‌توانند در ضمن قرارداد شرط نمایند که در صورت حدوث اختلاف مرجع قضایی مشخصی، صالح به رسیدگی باشد؛ این شرط را می‌توان شرط صلاحیت نامید.^{۳۸} مفاد این شرط الزام‌آور است.

در تحلیل آثار مربوط به شرط صلاحیت می‌توان قائل بر دو اثر متفاوت بود و آن را به اثر مثبت و منفی تقسیم نمود. اثر مثبت به این معنی که بر مبنای شرط صلاحیت، دادگاه خاصی واجد صلاحیت می‌گردد. اثر منفی به این مفهوم که از سایر دادگاه‌ها سلب صلاحیت می‌گردد. در نتیجه طرفین الزاماً باید دعوای خود را در دادگاه موردنظر اقامه نمایند و در صورت عدم رعایت این شرط، طرف دیگر می‌تواند

نسبت به صلاحیت دادگاه ایراد نماید و قاعدتاً دادگاه با صدور قرار عدم صلاحیت پرونده را به مرجع صالح خواهد فرستاد.^{۳۹}

- انتخاب از بین چند مرجع صالح بر اساس اراده یک‌جانبه خواهان

به حکم ماده ۱۳ قانون آیین دادرسی مدنی خواهان مجاز است علاوه بر محل اقامت خوانده دعوای خود را در محل انعقاد قرارداد یا محل ایفای تعهد^{۴۰} طرح نماید و یا به حکم ماده ۱۶ در خصوص خواندگان متعدد و یا اموال غیرمنقول متعدد می‌تواند به انتخاب خود در هریک از محل اقامت خواندگان یا اموال غیرمنقول اقامه نماید. در رابطه با ماده ۱۳ باید توجه داشت نخست، اختیار خواهان در انتخاب یک‌جانبه دادگاه در فرضی است که قرارداد فاقد شرط صلاحیت باشد. دوم، گسترش صلاحیت دادگاه به دادگاه محل انعقاد قرارداد و دادگاه محل ایفای تعهد، در راستای احترام به اراده مشترک طرفین قرارداد قابل توصیف و ارزیابی است. حتی صلاحیت دادگاه محل وقوع قرارداد و دادگاه محل ایفای تعهد را می‌توان نوعی شرط ضمنی طرفین قرارداد راجع به صلاحیت ارزیابی نمود.

نکته‌ای که باید دقت کرد حکم ماده ۱۲ قانون آیین دادرسی مدنی در رابطه با دعوای غیرمنقول است که بیان می‌دارد دعوا باید در محل وقوع مال اقامه شوند. نباید تصور کرد که این حکم ناقض تأثیر حاکمیت اراده در انتخاب و تعیین صلاحیت محلی دادگاه است؛ چراکه اصل بر منقول بودن دعوای است و دعوای غیرمنقول منحصر به موارد ذکرشده در قانون بوده و ماده ۲۰ قانون مدنی در این خصوص صراحت دارد. بر این مبنا با توجه به موارد فوق‌الذکر حکم ماده ۱۲ قانون آیین دادرسی مدنی استثناً بر اصل است و نباید حکم این ماده را به‌عنوان دلیلی بر تزلزل مفهوم اصل حاکمیت اراده در رابطه با قواعد راجع به صلاحیت محلی دانست.

در این میان ممکن است اشکال شود قواعد راجع به صلاحیت ذاتی، از نوع قواعد آمری است و اراده

۳۹. افتخار جهرمی و السان، پیشین، ۲۵۱.

۴۰. رأی شماره ۸۱۵/۳ مورخ ۱۳۷۲/۱۲/۲۱ شعبه سوم دیوان عالی کشور مطابق ماده ۲۲ ق.آ.د.م. (ماده ۱۳. قانون جدید) در دعوای بازگرمایی و همچنین در هر دعوای راجع به اموال منقول که از عقود و قرارداد ناشی شده باشد می‌تواند به دادگاه محلی رجوع کند که عقد یا قرارداد در آنجا واقع شده و یا تعهد در آنجا باید انجام شود و دعوی مطروحه به حکم بند ۴ قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱ در زمره دعوای تجارتي محسوب است قرارداد مستند دعوی هم در تویسرکان تنظیم شده و تعهدات طرفین هم بایستی در تویسرکان ایفا شود با این ترتیب و با لحاظ اختیاری که قانون‌گذاری در ماده ۲۲ ق.آ.د.م. از نظر دادگاه محل طرح دعوی به خواهان تفویض نموده و اینکه خواهان ابتدائاً به دادگاه تویسرکان دادخواست تقدیم کرده است به حکم ماده ۲۲ اشعاری دادگاه تویسرکان تکلیف به رسیدگی داشته است. به نقل از یدالله بازگیر، تشریفات دادرسی در آرای دیوان عالی کشور صلاحیت و احکام راجع به آن (تهران: انتشارات فردوسی، ۱۳۸۶)، ۵۱.

اصحاب دعوا در این خصوص تأثیری ندارد. از این رو امکان توافق در خصوص صلاحیت محلی حکمی استثنایی است و نمی‌توان اراده طرفین را در مبحث صلاحیت به‌عنوان اصل تلقی نمود. برای پاسخ به این ایراد احتمالی باید گفت قواعد راجع به صلاحیت ذاتی، موضوعی مرتبط با ساختار نظام قضایی و مربوط به حقوق عمومی بوده و اساساً خارج از حیطه اختیار و حق طرفین دادرسی است تا نسبت به آن توافق شود. بدیهی است لازمه توافق و تأثیر اراده در خصوص یک حق، تعلق حق به طرفین است. حال آنکه در صلاحیت ذاتی، حقی برای اصحاب دعوا متصور نیست تا در خصوص آن توافق نمایند. از سوی دیگر صلاحیت ذاتی در مقایسه با صلاحیت محلی به تناسب حق موضوع دعوا و برای مشخص نمودن نوع مرجع و قواعد دادرسی بوده است. بر این مبنا چنین تفکیکی نه‌تنها تعارضی با حاکمیت اراده اصحاب دعوا ندارد، بلکه تا حدودی بر اعتبار و شناسایی این اصل در دادرسی مدنی که در ارتباط با دادگاه‌های حقوقی است تأکید دارد. به این توضیح که به اعتبار صلاحیت ذاتی، مرجع حقوقی (مدنی) از سایر مراجع قضایی به‌عنوان مرجع صلاحیت‌دار در رابطه با موضوع متنازع‌فیه بازشناسی و تعیین می‌شود. در غیر این صورت بدون وجود صلاحیت ذاتی، دادرسی مدنی و به‌تبع آن دادگاه حقوقی موضوعیت نخواهد داشت و بحث از حاکمیت اراده اصحاب دعوا نیز بیهوده و بی‌نتیجه خواهد بود. به عبارتی تقسیم صلاحیت به دو نوع ذاتی و محلی مبتنی بر اصل حاکمیت اراده است.

سؤال دیگر اینکه آیا پس از طرح دعوا در مرجع صلاحیت‌دار، طرفین می‌توانند بر صلاحیت مرجع محلی دیگر توافق نموده و دعوای خود را به آن مرجع ارجاع نمایند؟ برای پاسخگویی به این سؤال اگر مبنا را اصل حاکمیت اراده در نظر بگیریم، امکان استرداد دعوا به مرجع دیگر وجود دارد؛ در تقویت این نظر می‌توان بیان داشت همچنان‌که بعد از شروع دادرسی طرفین می‌توانند اختلاف خود را به داوری ارجاع دهند، به طریق اولی می‌توانند اختلاف خود را به مرجع دیگر از حیث صلاحیت محلی ارجاع نمایند؛ اما از دیدگاه اصول دیگر از جمله اصل سرعت چنین توافقی قابل اعتنا نخواهد بود؛ به این توضیح که تا قبل از شروع دادرسی طرفین آزادانه می‌توانند بر صلاحیت مرجع خاصی توافق نمایند و همین که دعوا در مرجع خاصی طرح شد به جهت اشتغال نظام قضایی و تکلیف آن به حل و فصل اختلاف، انتخاب مرجع دیگر جهت استرداد دعوا حقی صرفاً شخصی و مخصوص طرفین نخواهد بود، بلکه نظام قضایی نیز در این راستا دخیل است. با این حال طرفین می‌توانند برای تحقق این مهم دعوای خود را خاتمه داده و نسبت به طرح دعوا در آن مرجع محلی موردنظر اقدام نمایند.

- انتخاب داور در رابطه با نهاد داوری

همچنان که طرفین می‌توانند موضوع اختلاف خود را به داوری ارجاع دهند، به طریق اولی از این حق برخوردار هستند که داور یا داورانی را برای حل و فصل اختلاف تعیین نمایند. تعیین داور یا داوران اصولاً با همکاری و مشارکت طرفین تعیین می‌شود، دخالت دادگاه در این خصوص حالت استثنایی دارد. همچنین طرفین می‌توانند داور یا داوران تعیین شده را با تراضی خود عزل نمایند (ماده ۴۷۲) و یا طرفین با توافق کتبی می‌توانند داوری را حذف نمایند (ماده ۴۸۱) و در ادامه طرفین می‌توانند شیوه خاصی برای ابلاغ تعیین نمایند و یا رأی داوری را به صورت کلی یا جزئی رد نمایند (ماده ۴۸۶).

با توجه به مثال‌های فوق، انتخاب داوری به عنوان یکی از روش‌های جایگزین حل و فصل اختلافات، تعیین داور، موضوع، مدت داوری، زوال داوری و رد کل یا قسمتی از رأی داوری یا تعیین روش ابلاغ بر اساس تراضی طرفین است؛ بنابراین اراده مشترک و همکاری طرفین در فرایند داوری از جمله خصایص نهاد داوری است و باید همکای و اراده مشترک طرفین در جریان دادرسی را اصلی اساسی و بنیادین دانست.

ب- ابتکار شروع و تعیین عناصر دعوا

یکی از آثار مهم تأثیر اراده در دادرسی مدنی این است که دادگاه نمی‌تواند رأساً و بدون آنکه از وی خواسته شده باشد شروع به رسیدگی نماید؛^{۴۱} او منتظر می‌ماند تا از او چیزی بخواهند و سپس وارد عمل شود. در این راستا ماده یک کد جدید آیین دادرسی مدنی فرانسه مقرر داشته «تنها اصحاب دعوا می‌توانند دادرسی را آغاز نمایند، مگر اینکه ترتیب دیگری در قانون پیش‌بینی شده باشد». به این مناسبت است که گفته می‌شود فرایند رسیدگی آغاز نمی‌شود جز با درخواست ابتدایی یک طرف و عبارت «بدون درخواست قاضی وجود ندارد»^{۴۲} در این سیاق قابل تعبیر است. این خصیصه از وجوه تمایز دادرسی مدنی از دادرسی کیفری است.

سابقه این قاعده را در حقوق موضوعه ایران می‌توان در ماده ۲ قانون موقتی اصول محاکمات حقوقی مصوب ۱۳۲۹ ه. ق و ماده ۲ قانون اصول محاکمات حقوقی و تجاری مصوب ۱۳۱۴ ه. ق، همچنین در ماده ۲ قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۱۸ و سرانجام در ماده ۲ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی مصوب ۱۳۷۹ دید.^{۴۳} به اقتضای این اصل، رسیدگی مبتنی

۴۱. محسنی، اداره جریان دادرسی، پیشین، ۷۲.

۴۲. محسنی، آیین دادرسی، پیشین، ۵۶.

۴۳. محسنی، اداره جریان دادرسی مدنی، پیشین، ۱۲۱.

بر اصل خواستن است^{۴۴} که در اصلاح دادرسی مدنی از آن به اصل ابتکار عمل خصوصی یاد می‌شود. این اصل ریشه در مفهوم خصوصی دعوی مدنی داشته و بازتاب‌دهنده ویژگی‌های نظام دادرسی اتهامی است.

بر این مبنا در ماده ۴۸ ق.آ.د.م. آمده است شروع رسیدگی در دادگاه مستلزم تقدیم دادخواست می‌باشد^{۴۵} که بر اساس اراده یک‌جانبه خواهان صورت می‌پذیرد. بر همین اساس دکتر احمد متین دفتری دادخواست را پایه قضاوت دانسته است.^{۴۶} در این میان خواهان به‌عنوان مدعی و مبتکر رابطه دادرسی بنا به ادعایی که درصدد اثبات آن است، باید طرف دعوی خود را مشخص سازد و خواسته خود از طرف مقابل و همچنین سبب و ادله مستند ادعای خود را تعیین و در دادخواست قید نماید.

اختیار و آزادی خواهان در اقامه دعوا اصولاً محدودیت زمانی ندارد و جز در برخی موارد استثنائی خواهان می‌تواند دعوی خود را در هر زمان که بخواهد اقامه نماید. خوانده نیز می‌تواند با اقامه دعوی تقابل یا جلب ثالث در تعیین عناصر دعوا مشارکت نماید. یا به عبارتی اراده خود را در زمینه تعیین عناصر دعوا به کار بگیرد. در این میان ثالث نیز می‌تواند بنا به ارتباط موضوع دعوا و ادعای طرفین دادرسی با حق وی با تقدیم دادخواست وارد دادرسی شود. با این توضیحات مشخص شد که شروع دعوا و تعیین عناصر آن تحت حاکمیت اراده اصحاب دعوا بوده و این طرفین هستند که قلمرو دعوا و محدوده رسیدگی را مشخص می‌نمایند^{۴۷} و دادرس در این خصوص نقشی ندارد و دادگاه نمی‌تواند رأساً و بدون درخواست طرفین دعوی را شروع نماید.^{۴۸}

از سوی دیگر در فرضی که اثبات ادعا نیازمند طرح دعوا در مرجع صلاحیت‌دار دیگر است، این خواهان (مدعی) است که باید ظرف مهلت خاصی دعوا را در آن مرجع طرح کرده و رسید آن را به دادگاه رسیدگی‌کننده به اختلاف تسلیم نماید. همچنین خواهان می‌تواند از طرح دعوا در این خصوص

44. Party Application

۴۵. هدف از تنظیم و تقدیم این سند به دادگستری اجرای حق دادخواهی توسط یکی از متداعیین و در واقع خواستن است. نک: شمس، پیشین، ۱۳-۱۴.

۴۶. متین دفتری، پیشین، ۳۱۵.

۴۷. اصل ۱۰-۳ از اصول آیین دادرسی فراملی نیز در این زمینه مقرر می‌دارد: «قلمرو دعوا به‌وسیله ادعاها و دفاعیات اصحاب دعوا در دادخواست و لوائح آنان از جمله دادخواست دعوی اضافی و لوائح اصلاحی تعیین می‌شود».

۴۸. در برخی آرا ذکر شده که دادگاه از رسیدگی تبری ممنوع است؛ منظور این است که دادگاه نمی‌تواند بدون آنکه از سوی طرفین درخواست رسیدگی شده باشد به اختلاف رسیدگی نماید. به نقل از محسنی، اداره جریان دادرسی مدنی، پیشین، ۱۲۲.

خودداری نماید.

در اینکه آیا می‌توان چنین قاعده‌ای (ابتکار خواهان در شروع دادرسی) را از شرع و فقه امامیه استنباط کرد، به نظر می‌رسد دقت در مفهوم دعوی، مدعی و مدعی علیه و نیز تعمق در آثار فقها وجود مفهوم چنین قاعده‌ای را تأیید می‌کند که بر اساس آن رسیدگی فقیه جامع‌الشرایط در زمان غیبت امام معصوم نیازمند اظهار ثبوت حق است که برای اظهارکننده یا کسی که در اظهار آن مأذون (وکیل) بوده ثابت نباشد.^{۴۹}

دادخواست یا همان تقاضای رسیدگی، قلمرو دعوی را از نظر عناصر سازنده، اصحاب دعوا، موضوع و سبب دعوی مشخص می‌نماید. بر این مبنا دادرسی به‌عنوان یکی از ارکان دادرسی، حق تعیین و تغییر عناصر دعوا را ندارد و می‌بایست در حدود خواسته رسیدگی نماید، دادرسی نمی‌تواند خواسته را تغییر داده یا خارج از خواسته رأی دهد.^{۵۰} اهمیت این موضوع به حدی است که صدور حکم خارج از خواسته یا بیش از خواسته از جهات اعاده دادرسی و از موجبات نقض رأی در دیوان عالی کشور است.^{۵۱}

- عناصر دعوا

همچنان که قرارداد به‌عنوان یک مفهوم اساسی در حقوق مدنی متشکل از اجزا و عناصری است، در اصطلاح دادرسی مدنی نیز دعوا متشکل از ارکان و اجزایی است که این عناصر تشکیل‌دهنده ماهیت و مفهوم دعوای مدنی هستند. این عناصر شامل الف- اصحاب دعوا؛ ب- موضوع دعوا؛ ج- سبب یا اسباب وجود حق است.^{۵۲} به تعبیر دکتر شمس عناصر دعوا ارکانی است که دعوا را برپای می‌نمایند که

۴۹. محمد سنگلجی، آیین دادرسی در اسلام (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۵)، ۱۳۱.

۵۰. نک: دادنامه شماره ۴۷۰/۳ مورخ ۱۳۷۱/۰۷/۲۹ شعبه سوم دیوان عالی کشور «دادگاه وفق مقررات ماده ۲ ق.آ.د.م. مکلف بوده در حدود خواسته دعوی ابراز نظر نماید و اظهارنظر دادگاه مبنی بر الزام و تکلیف به تحویل یک دستگاه تخمه پرکنی اتوماتیک به مشخصات توافق شده در قرارداد خارج از حدود خواسته دعوی مطروحه است و دادگاه نمی‌تواند تبرعاً بدون اینکه دعوایی در این زمینه اقامه شده باشد به خوانده تکلیف و او را ملزم نماید». دادنامه شماره ۱۳۳۷/۲۱ مورخ ۱۳۶۸/۱۱/۲۹ شعبه ۲۱ دیوان عالی کشور «در مورد محکومیت نام‌برندگان به ابطال معامله اساساً دعوایی تحت عنوان ابطال یا اعلام بطلان معامله اقامه نشده و طبق ماده ۲ ق.آ.د.م. هیچ دادگاهی نمی‌تواند تبرعاً و بدون اینکه طرح دعوی شده باشد حکم به بطلان معامله صادر کند». به نقل از یدالله بازگیر، تشریفات دادرسی مدنی در آئینه آرای دیوان عالی کشور، پیشین، ۳۹-۴۳.

۵۱. نک: بند ۲ ماده ۴۲۶ و ماده ۴۰۳ قانون آیین دادرسی مدنی.

۵۲. خیرالله هرمزی، «تغییر عناصر دعوی: شرحی بر ماده ۹۸ قانون آیین دادرسی مدنی»، پژوهش حقوق خصوصی، ۱، ۳۳-۹، (۱۳۹۲).

به ترتیب در بندهای ۱ و ۲ و ۳ و ۴ ماده ۵۱ ق.ج.آ.د.م. پیش‌بینی شده‌اند.^{۵۳} در این راستا اگرچه خواهان به‌عنوان مبتکر دعوا، عناصر آن را تعیین می‌کند اما قانون‌گذار تدابیری را پیش‌بینی نموده تا خوانده نیز بتواند در تعیین عناصر دعوا دخالت داشته باشد.

اصحاب دعوا: دعوا مفهومی طرفینی است و برای تحقق آن نیاز به دو طرف است که باهم اختلاف و دعوا دارند. یکی از این دو طرف خواهان و دیگری خوانده نامیده می‌شود. خواهان شخصی است که آغازگر دعواست و خوانده شخصی است که از خود در برابر ادعای خواهان دفاع می‌کند.^{۵۴} موضوع دعوا: همان که حق مورد نزاع بوده و در دادرسی مدنی منظور از موضوع دعوا مجموع ادعاهای خواهان و خوانده است.^{۵۵} به عبارتی موضوع دعوا همان خواسته خواهان است با لحاظ دفاع خوانده.

سبب یا اسباب حق: به‌موجب بند ۴ ماده ۵۱ در دادخواست خواهان باید تعهدات و جهاتی که به‌موجب آن خود را مستحق مطالبه می‌داند به‌طوری که مقصود واضح و روشن باشد، تصریح شود. سبب رابطه حقوقی است که بر مبنای عمل حقوقی، واقعه حقوقی و یا بر مبنای قانون به وجود آمده و بر اساس آن خواهان خود را مستحق مطالبه یا خوانده خواهان را بی‌حق می‌داند.^{۵۶} اگرچه در فقه بیان و ذکر سبب ایجاد حق به‌عنوان شرط استماع دعوی نیامده اما قانون آیین دادرسی مدنی به‌موجب بند ۴ ماده ۵۱ بیان تعهدات و جهات (اسباب) را ضروری می‌داند.

در ادامه لازم به توضیح است طرفین دعوا علاوه بر تعیین عناصر دعوا باید موضوع دعوا را توصیف و سبب ادعای خود را بیان دارند تا معلوم شود که موضوع در کدام یک از دسته‌های ارتباط حقوقی قرار می‌گیرد، دادرس نیز به بررسی موضوع بر مبنای همان سبب می‌پردازد و اصولاً حق ندارد توصیف طرفین را تغییر داده یا نادیده بگیرد.^{۵۷} به عبارتی با اینکه ارائه جهات حکمی از اختیارات قاضی است اما این طرفین هستند که اسباب و جهات ادعای خود را بیان می‌دارند و قاضی نیز بر مبنای سببی که طرفین با توصیف دعوا برای آن برگزیده‌اند به دعوای آنها رسیدگی می‌نماید. بر این مبنا قاضی نمی‌تواند در بیان جهات حکمی، جهاتی را که ارتباطی به سبب ادعایی طرفین ندارد مستند رأی خود قرار دهد.

۵۳. عبدالله شمس، «سبب، امور موضوعی و توصیف آنها در دعوای مدنی»، تحقیقات حقوقی، ۱۷، ۶۸ (۱۳۹۳)، ۲.

۵۴. محسنی، اداره جریان دادرسی مدنی، پیشین، ۵۰.

۵۵. هرمزی، پیشین، ۱۴.

۵۶. شمس، سبب، امور موضوعی و توصیف آن در دعوای مدنی، پیشین، ۱۰.

۵۷. غمامی و محسنی، پیشین، ۱۰۲.

برای مثال خواهانی که بر مبنای عقد بیع خود را مالک و مستحق استرداد مبیع می‌داند، با استناد به عقد بیع دعوای خود را به گونه‌ای توصیف می‌کند که در دسته ارتباطی عقود قرار می‌گیرد. در این میان قاضی نمی‌تواند با ارائه جهات حکمی غیر مربوط رأی صادر نماید.

با اینکه موضوع اصلی دادرسی، رسیدگی به اختلاف طرفین است، در این میان طرفین دعوا به اقتضای موقعیت خود و شرایط دعوا می‌توانند درخواست‌هایی را از دادگاه داشته باشند مانند درخواست صدور قرار تأمین خواسته، صدور دستور موقت، از سوی خواهان و درخواست صدور قرار تأمین دعوای واهی و یا درخواست اخذ تأمین از اتباع بیگانه از ناحیه خوانده؛ همچنین در مواردی اتخاذ تصمیم از ناحیه دادگاه منوط به درخواست طرف دعواست مانند رد دادخواست به جهت عدم طرح دعوا در فرجه ده یا بیست روز پس از صدور قرار تأمین خواسته و دستور موقت و یا تعیین محلی برای ابلاغ اوراق و اخطاریه‌ها وفق ماده ۷۸. دقت در مثال‌های فوق گویای آن است که اراده مشترک و بعضاً اراده یک‌جانبه طرفین در زمینه تعیین عناصر دعوا از نقش اصلی و اولیه برخوردار است. به عبارتی عناصر دعوا را اصحاب دعوا تعیین می‌نمایند و دادرس در این زمینه نقشی ندارد و نمی‌تواند رأساً و بدون درخواست طرفین مبادرت به اتخاذ تصمیمی نماید که هرچند به مصلحت طرفین بوده باشد.

با این حال در حقوق موضوعه مواردی دیده می‌شود که بر اساس آن قاضی از حیث آغاز نمودن رسیدگی و پیوند ناشی از آن میان دو طرف از ابتکار عمل برخوردار است. بخشی از این ابتکار در امور ترافعی مصداق دارد مانند دعوای ورشکستگی و برخی دیگر هم در امور حسبی.^{۵۸} در حقوق فرانسه نیز در مواردی دادستان از اختیار اقامه دعوا برخوردار است.^{۵۹} به نظر می‌رسد اختیار قاضی در این راستا به جهت عدم همکاری خواهان در فرایند دادرسی است.

بر مبنای توضیحات ارائه شده در این قسمت، خواهان به عنوان شروع کننده جریان دادرسی از امتیاز ویژه در زمینه تعیین عناصر دعوا برخوردار است. سوال قابل طرح این است که حدود اختیار خواهان در تعیین عناصر دعوا تا کجاست؟ به عبارتی منظور از سؤال اخیر این است که خواهان تا چه اندازه در تعیین عناصر دعوای خود آزادی عمل دارد؟ برای پاسخ به این سؤال باید به ماهیت شکلی قواعد دادرسی

۵۸. نک: ماده ۴۲۵ قانون تجارت و برخی مواد قانون امور حسبی از جمله درخواست نصب و عزل قیم و ضم ناظر و امین، اعلام ادامه وضعیت حجر صغیر بالغ شده و اداره اموال غایب مفقودالاثر، دادگاه را مجبور به رسیدگی و اتخاذ تصمیم نموده است. فلسفه وضع مواد ناظر به امور حسبی را نیز باید در رعایت غبطه و مصلحت اشخاص نیازمند حقوقی دانست.

۵۹. به موجب تصویب‌نامه شماره ۵۸/۱۳۰۱ مورخ ۲۳ دسامبر ۱۹۵۸ دادرس اطفال این اختیار را دارد تا رأساً دستور اقدامات تربیتی - آموزشی را صادر نماید. قاضی همچنین می‌تواند در هر زمان رأساً دستورات خود را اصلاح یا ملغی نماید.

توجه داشت؛ به این توضیح که هدف خواهان از اقامه دعوا احقاق حق است. حق موضوع دعوا نیز حقی ماهوی است که خواهان در پرتو قواعد شکلی یا همان تضمین کننده در صدد دستیابی بدان است. همان طور که اعتبار هرگونه توافق قراردادی میان طرفین مستلزم احراز شرایط صحت است (شرایط مقرر در ماده ۱۹۰ قانون مدنی)، تحقق رابطه دادرسی در رابطه طرفین دعوا نیز به عنوان موضوعی تشریفاتی منوط به تعیین عناصر دعوا بر مبنای تحلیل اصولی و حقوقی از حق موضوع دعواست. به طوری که در فرضی که طرف ادعای خواهان هیچ گونه رابطه حقوقی با وی نداشته باشد رابطه دادرسی در میان ایشان شکل نخواهد گرفت و دادگاه دعوا را متوجه خوانده نخواهد دانست. یا اگر سبب و مبنای ادعای خواهان منطبق با تحلیل حقوقی موضوع اختلاف نباشد منجر به رد دعوا خواهد شد.

از این جهت است که قانون گذار در بیان شرایط دعوی طاری مقرر می دارد که با دعوی اصلی مرتبط بوده یا دارای یک منشأ باشد. در این راستا خواهان یا طرف خوانده در اقامه دعوی تقابل می بایست به ماهیت رابطه حقوقی منشأ و اطراف آن رابطه توجه داشته و با تحلیل و توصیف حقوقی موضوع نسبت به طرح دعوا و تعیین عناصر دعوا اقدام نماید تا دعوا مواجه با ایراد شکلی نگردد و رابطه دادرسی در رابطه طرفین شکل بگیرد و منجر به صدور حکم شود نه قرار. با این توصیف می توان اثر دیگر اصل حاکمیت اراده که تجلی بخش اصل نسبی بودن قراردادهاست را در این زمینه نیز مشاهده کرد به طوری که رابطه دادرسی نیز مفهومی نسبی است و اختصاصاً در میان طرفین معنا دارد.^{۶۰}

ج- جریان دعوا

منظور از جریان دعوا، شروع فرایند دادرسی است که نقطه شروع آن را می توان جلسه اول دادرسی دانست. شکل گیری رابطه دادرسی به مفهوم اخص در روابط طرفین و تکلیف مرجع قضایی به فصل خصومت است. اداره جریان دادرسی با اراده (مشترک و یک جانبه) طرفین صورت می گیرد؛ به تعبیری هدایت دعوا با طرفین است.^{۶۱} اعمال حقوق دفاعی طرفین از حیث حضور در دادرسی و تصرف در خواسته و تغییر در عناصر دعوا از جمله تغییر خواسته و جلب ثالث و یا انتخاب وکیل و تعیین حدود اختیار وی و عزل وی در جریان دادرسی و همچنین استناد به ایرادات و توافق بر تجدید جلسه به شرح ماده ۱۹۹ قانون آیین دادرسی مدنی و ماده ۱۰ قانون حمایت خانواده و یا سازش یا ارجاع به داوری و ارائه دفاعیات و اعتراض به بهای خواسته و انتقال دعوا در رابطه با نظام اثبات، استناد به دلیل و ارائه آن و

۶۰. برای مطالعه بیشتر نک: مصطفی السان و نصیبه محمودی، «اصل تغییرناپذیری دعوی حقوقی در حقوق ایران و آمریکا»، مطالعات حقوق تطبیقی، ۹، ۲ (۱۳۹۷)، ۴۷۳-۴۹۱.

۶۱. غمامی و محسنی، پیشین، ۹۷.

ادعای انکار و تردید و ادعای جعل^{۶۲} و تقاضای سوگند و شهادت و رد سوگند و ایراد جرح و اعمال سایر حقوق دفاعی از جمله استناد به حق حبس^{۶۳} مستلزم درخواست متداعیین است و دادگاه در این رابطه اختیاری ندارد. در این میان باید توجه داشت که برخی از این اختیارات مبتنی بر اراده یک‌جانبه طرفین است اما بعضی از اختیارات نیازمند اراده مشترک طرفین است و حتی در برخی شرایط طرفین ملزم به همکاری هستند (ماده ۱۱ قانون آیین دادرسی مدنی فرانسه).

لازم به ذکر است دادگاه نمی‌تواند رأساً به ایراداتی استناد نماید که مرتبط با حقوق شخصی خوانده است.^{۶۴} برای مثال در خصوص صلاحیت محلی دادگاه نمی‌تواند بدون ایراد خوانده از خود نفی صلاحیت نماید، چراکه قواعد راجع به صلاحیت محلی از جمله حقوق شخصی مربوط به خوانده است که حق ایراد خوانده در این خصوص برای حفظ و تضمین حقوق وی بوده است. لذا در فرضی که خوانده ایراد نمی‌کند، دادگاه نمی‌تواند رأساً ایراد نماید. عدم ایراد خوانده به عدم صلاحیت محلی دادگاه را می‌توان به‌منزله پذیرش ضمنی صلاحیت دادگاه دانست. بر این مبنا برای حل تعارض ماده ۳۵۲ قانون آیین دادرسی مدنی با بند یک ماده ۳۷۱ باید بیان داشت قواعد راجع به صلاحیت محلی در زمره حقوق شخصی و از نوع قواعد تکمیلی است و توافق طرفین در این خصوص اصل نخستین است. در نتیجه دادگاه تجدیدنظر صرفاً در صورتی می‌تواند، رأی را به جهت عدم صلاحیت محلی دادگاه بدوی نقض نماید که خوانده در حدود مواد ۸۴ و ۸۹ قانون آیین دادرسی مدنی نسبت به صلاحیت دادگاه ایراد نموده باشد؛ بنابراین اگر خوانده نسبت به عدم صلاحیت دادگاه بدوی ایراد ننماید یا خارج از موعد مقرر در ماده ۸۹ ایراد نماید، عدم ایراد به‌منزله قبول ضمنی صلاحیت محلی بوده است و دادگاه تجدیدنظر نمی‌تواند رأی را به جهت عدم صلاحیت محلی نقض نماید.

در رابطه با نقش قاضی و حدود اختیار دادرس در خصوص نظام اثبات، استناد و ارائه دلیل از تکالیف اصلی اصحاب دعواست و مستند به بند ۶ ماده ۵۱ ق.آ.د.م. خواهان باید ادله استنادی را در دادخواست

۶۲. «صدور قرار ابطال دادخواست در صورت عدم ارائه اصول مستندات عادی توسط خواهان، منوط به طرح ادعای تردید و انکار از سوی خوانده است». دادنامه شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۶۹۴۰۰۴۴ مورخ ۱۳۹۲/۰۱/۳۱ شعبه ۵۱ دادگاه تجدیدنظر استان تهران.

۶۳. «اعمال حق حبس موضوع ماده ۱۰۸۵ قانون مدنی باید از سوی زوجه باشد و دادگاه نمی‌تواند رأساً به حق حبس استناد نماید». دادنامه شماره ۹۳۰۹۹۷۲۱۳۰۵۰۱۰۷۶ مورخ ۱۳۹۳/۰۶/۲۲ شعبه ۶۰ دادگاه تجدیدنظر استان تهران.

۶۴. «ضمانت اجرای عدم ارائه مستندات سمت خواهان که در ماده ۸۴ ق.آ.د.م. منوط به ایراد خوانده دعواست و دادگاه نمی‌تواند رأساً به این امر استناد کرده و دعوی را رد نماید». دادنامه شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۷۰۱۰۰۰۱ مورخ ۱۳۹۲/۰۱/۱۷ شعبه ۵۶ دادگاه تجدیدنظر استان تهران.

ذکر و مشخص نماید و مطابق با ماده ۹۶ خوانده باید اصول و رونوشت اسنادی که می‌خواهد به آنها استناد نماید در جلسه دادرسی حاضر نماید. حدود اختیار دادرسی در این رابطه صرفاً در حدود ماده ۱۹۹ قانون آیین دادرسی مدنی و به‌منظور کشف حقیقت است و اصل بی‌طرفی اقتضا دارد که قاضی دادگاه حقوقی نتواند به تحصیل دلیل بپردازد.^{۶۵} قاعده ممنوعیت تحصیل دلیل و تلقین دلیل ریشه در اصل بی‌طرفی دادرسی و بر مبنای اصل حاکمیت اراده قابل ارزیابی هستند.^{۶۶}

آیا محدودیت مقرر در ماده ۹۸ قانون آیین دادرسی مدنی در رابطه با افزایش یا تغییر نحوه دعوا یا خواسته یا درخواست از حیث تعیین بازه زمانی و لزوم ارتباط و وحدت منشأ به‌منزله نقضی بر اصل حاکمیت اراده است؟ به عبارتی وقتی که می‌گوییم تعیین عناصر و قلمرو دعوا با طرفین دعواست، علی‌الاصول وجود چنین قیدهایی بر تحدید اختیار طرفین در این خصوص تا حدودی ناقض اصل حاکمیت اراده است.

در پاسخ می‌توان گفت با آنکه اصل حاکمیت اراده یکی از اصول بنیادین دادرسی مدنی است، اما این اصل به‌تنهایی کافی برای تحقق دادرسی منصفانه نیست. برای تحقق دادرسی منصفانه وجود اصول دیگری از جمله اصل تناظر، حسن نیت، سرعت و ... لازم است و همچنین تأثیر اراده در مسیر دادرسی باید همراه با یک سری تشریقاتی باشد که این تشریقات مقتضای ذات دادرسی مدنی است. در این میان اگر متداعیین این اختیار را داشته باشند که در هر برهه‌ای از دادرسی بتوانند دائماً عناصر دعوای خود را تغییر دهند، فصل خصومت به‌عنوان هدف نهایی دادرسی محقق نخواهد شد و چه‌بسا رابطه دادرسی سال‌ها به طول خواهد انجامید. چنین پیامدی مغایر با هدف و فلسفه دادرسی بوده و در تعارض آشکار با سایر اصول دادرسی از جمله اصل سرعت و اصل تناظر و اصل حسن نیت است. در نتیجه وجود محدودیت‌های اخیر در تغییر سبب و نحوه دعوا و یا تعیین بازه زمانی برای اقامه دعوی تقابل یا جلب ثالث و همچنین تعرض به ادله طرفین و ... در جهت رفع تراحم و ایجاد تعادل بین اصول دادرسی است. در این میان دادن فرصت برای تغییر خواسته و جلب ثالث به خواهان تا پایان جلسه اول به‌منظور پاسداشت حاکمیت اراده خواهان در تعیین عناصر دعوا قابل تفسیر است نه به‌عنوان نقضی بر

۶۵. «طرفین دعوا نمی‌توانند اثبات ادعای خود را بر عهده مراجع قضایی قرار دهند زیرا این مراجع نباید به نفع یکی از طرفین دعوا تحصیل دلیل نمایند». دادنامه شماره ۹۳۰۹۹۷۰۲۲۲۵۰۰۷۵۱ مورخ ۱۳۹۳/۰۶/۲۲ شعبه ۲۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران.

۶۶. برای مطالعه بیشتر نک: مجید پوراستاد، نقش دادرسی مدنی در تحصیل دلیل و کشف حقیقت (تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۱).

آن. همچنین پیش‌بینی بازه زمانی برای انکار و تردید و ادعای جعل و اقامه دعوای تقابل و جلب ثالث نشانگر حاکمیت و تأثیر اراده خوانده در فرایند دادرسی و قلمرو آن است.

د- پایان دعوا

رسیدگی به دعوا به‌طور طبیعی با صدور رأی پایان می‌یابد،^{۶۷} اما زوال دادرسی به جهت صدور رأی تنها طریقه پایان دادرسی نیست؛ اصل ابتکار عمل خصوصی در پایان دادن به دعوا مفهومی دیگر از اصل ابتکار عمل خصوصی در شروع دادرسی و به تعبیری ممنوعیت رسیدگی تبریعی است. همچنان‌که شروع دعوا در اختیار اصحاب دعواست و دادگاه نمی‌تواند بدون درخواست طرفین تبرعاً^{۶۸} شروع به رسیدگی نماید، بر این بنیاد، پایان دادن به دعوا نیز در اختیار اصحاب دعواست و طرفین دادرسی این اختیار را دارند که در خصوص نحوه پایان دادن به دعوای خود تصمیم بگیرند. به عبارتی هدف از دادرسی فصل خصومت است، در فرضی که طرفین نسبت به فصل خصومت اقدام نموده‌اند دیگر اختلافی باقی نیست تا دادگاه بابت فصل خصومت رأی صادر نماید. به این معنا که خواهان هر لحظه می‌تواند دعوای خود را مسترد نمایند (بند ب ماده ۱۰۷ قانون آیین دادرسی مدنی) و در نقطه مقابل خوانده نیز می‌تواند با اقرار به حق خواهان به دعوا خاتمه دهد. از سوی دیگر علت قطعیت حکم دادگاه به جهات مقرر در تبصره ماده ۳۳۱ قانون آیین دادرسی مدنی نیز در پرتو حاکمیت اراده طرفین قابل تفسیر است؛ به این توضیح که قطعیت رأی دادگاه به حکم تبصره ماده ۳۳۱ ق.آ.د.م. مبتنی بر خواست و اراده طرفین بوده و تجلی‌بخش تأثیر اراده طرفین در جریان دادرسی و در قابلیت شکایت از رأی دادگاه است.

در این میان حصول سازش میان طرفین نیز یکی دیگر از طرق پایان دادرسی است که بر مبنای همکاری و اراده مشترک طرفین صورت می‌پذیرد و دادگاه صرفاً به انشای توافق طرفین می‌پردازد.^{۶۹} اهمیت سازش در نظام دادرسی فرانسه به حدی است که قانون‌گذار به‌موجب ماده ۲۱ کد جدید آیین دادرسی مدنی سازش بین طرفین را در زمره مأموریت‌های دادرس دانسته است، همچنین مطابق بند ۱ اصل ۲۴ اصول آیین دادرسی مدنی فراملی «هنگامی که به نحو معقول و متعارف ممکن باشد دادگاه با احترام به حق طرفین نسبت به پیگیری دادرسی طرفین را به صلح و سازش تشویق می‌کند».^{۷۰} در ادامه

۶۷. محسنی، اداره جریان دادرسی مدنی، پیشین، ۱۲۴.

۶۸. رأی شماره ۱۱۱۷-۱۳۱۲/۲/۲۵-۱۱۱۳/۳-۷۱۱/۳-۳۰/۱۰/۱۳۷۰ شعبه سوم دیوان عالی کشور. به نقل از یدالله بازگیر، تشریفات دادرسی مدنی در آینه آرای دیوان عالی کشور، جلد ۲، پیشین، ۳۵.

۶۹. نک: مواد ۱۷۸ الی ۱۹۳ قانون آیین دادرسی مدنی و ماده ۲۴ قانون شوراهای حل اختلاف.

۷۰. غمامی و محسنی، پیشین، ۱۵۹.

امتناع نامعقول و نامتعارف از همکاری برای صلح و سازش می‌تواند مبنایی برای استناد دادگاه برای محکومیت به هزینه دادرسی باشد. برخی از حقوق دانان در بیان اصل ابتکار عمل خصوصی در پایان دادن به دادرسی چنین عنوان می‌دارند اگر آغاز نمودن رسیدگی را یک امتیاز بدانیم که در اختیار طرفین اختلاف حقوقی است، پایان دادن به آن نیز نوعی آزادی است.^{۷۱}

با آنکه دعوا با اراده خواهان شروع می‌شود و نیازی به توافق طرفین برای مراجعه به دادگستری نیست؛ اما ابتکار عمل خصوصی در پایان دادن به دعوا هم‌وزن ابتکار عمل خصوصی در آغاز نمودن آن نیست؛ بلکه در مواردی صرف خواست خواهان برای پایان دادن به دعوا تأثیری نخواهد داشت و نیازمند توافق طرفین است و از این جهت نحوه اعمال اراده در شروع دعوا با پایان دعوا یکسان نیست؛ مانند شق دوم بند ج ماده ۱۰۷ به نظر می‌رسد چنین تلازمی ناشی از پیوند ایجادشده در رابطه طرفین منازعه و به جهت انجام تکلیف از سوی مرجع قضایی در رسیدگی به دعواست. به تعبیری مالکیت خواهان تا قبل از ختم مذاکرات نسبت به دعوا از گونه مالکیت مفروزی است اما پس از ختم مذاکرات، شیء دعوای مدنی دیگر حالت مشاعی پیدا می‌کند^{۷۲} و پایان دادن به آن نیازمند همکاری و مشترک طرفین است. بر این مبنا یا خواننده باید راضی باشد یا خواهان به کلی از دعوای خود صرف‌نظر کند.^{۷۳}

با وجود عدم اختیار دادگاه در پایان دادن به دعوا، دادگاه در مواردی می‌تواند به دعوا خاتمه دهد. صدور قرار ابطال دادخواست موردی است که دادگاه از ابتکار عمل جهت پایان دادن به رسیدگی برخوردار است. بند یک اصول آیین دادرسی مدنی فراملی هم اجازه اتخاذ تصمیم به رد دعوی در صورت عدم پیگیری دعوا را به دادگاه می‌دهد.^{۷۴} اختیار دادگاه در این خصوص در راستای تشریفاتی بودن دادرسی و تکلیف مرجع قضایی به رسیدگی و حل و فصل، قابل توجیه است.

با این همه رویه حقوق سوسیالیست در اروپای شرقی بیش از همه جلب و حفظ منفعت اجتماعی است تا غرق شدن در میل و درخواست خصوصی. ماده ۳۴ کد آیین دادرسی مدنی جمهوری فدراتیو

۷۱. به نقل از محسنی، اداره جریان دادرسی مدنی، پیشین، ۱۲۵.

۷۲. پوراستاد، «اصل حاکمیت اصحاب دعوی مدنی»، پیشین، ۱۱۲.

۷۳. «پس از ختم مذاکرات اصحاب دعوا، خواهان نمی‌تواند بدون رضایت خواننده، دعوا را مسترد کند؛ مگر اینکه از حق خود به‌طور کلی صرف‌نظر کند». دادنامه شماره ۹۱۰۹۹۷۰۲۲۰۳۰۱۵۷۹ مورخ ۱۳۹۱/۱۲/۰۸ شعبه ۳ دادگاه تجدیدنظر استان تهران.

۷۴. بند یک اصل ۱۵ اصول آیین دادرسی مدنی فراملی بیان می‌دارد: رأی به رد دعوی مسکوت اصولاً علیه خواهانی صادر می‌شود که بدون جهت قانونی از ادامه دادن به دادرسی خودداری می‌کند. دادگاه پیش از اعلام چنین رأیی مکلف است به‌صورت معقول و متعارف به خواهان موضوع را اطلاع دهد.

سوسیالیست روسیه چنین مقرر داشته است: دادگاه انصراف دعوا از سوی خواهان و یا قبول دعوا از سوی خوانده را نمی‌پذیرد و صلح دوستانه طرفین را تأیید نخواهد کرد، اگر این گام‌ها، قانون یا منافع قانوناً حمایت‌شده هر شخص را نقض کند.^{۷۵}

تبلور حاکمیت اراده اصحاب دعوا در صدور رأی نیز قابل توجه است. به این معنا که قاضی ملزم است در حدود خواسته رأی صادر نماید. دادگاه نمی‌تواند در مورد موضوعاتی رأی صادر نماید که موضوع خواسته نبوده است. قاعده ممنوعیت صدور رأی به بیش از خواسته، قاعده‌ای منطقی و مبتنی بر حاکمیت اراده است که قاضی را از صدور رأی در مورد موضوعی که مورد درخواست طرفین نبوده است منع می‌دارد. در این راستا مقررات بند ۱ ماده ۴۲۶ ق.آ.د.م. قابل توجه است و در صورت صدور رأی به بیش از خواسته رأی در این قسمت نقض خواهد شد.^{۷۶} در این میان باید توجه داشت که اگر طرفین دادرسی درصدد این باشند که دعوی خود را با سازش خاتمه بدهند، ممنوعیتی از حیث تبعیت از خواسته وجود ندارد و موضوع سازش می‌تواند خارج از خواسته و در رابطه با موضوعاتی باشد که موضوع خواسته نیست.

هـ - اعتراض به آرا و تغییر مرحله دادرسی

اگرچه مقنن در ماده ۵ قانون آیین دادرسی مدنی اصل را بر قطعیت آرا قرار داده است، اما موارد مقرر در باب چهارم قانون آیین دادرسی مدنی به‌نوعی است که عملاً آرای صادره از مراجع قضایی اصولاً قابل تجدیدنظرخواهی هستند. قابلیت شکایت از رأی در راستای اصل دو درجه‌ای بودن دادرسی است که مورد قبول همه نظام‌های حقوقی بوده و فوایدی را در بردارد، از جمله اینکه خطاهای احتمالی رأی بدوی برطرف می‌شود و دیگر اینکه قاضی بدوی دقت بیشتری می‌کند تا رأی وی صحیح باشد.^{۷۷}

به موازاتی که طرفین دادرسی شروع‌کننده دادرسی هستند و دادگاه نمی‌تواند سرخود شروع به رسیدگی نماید، جز با خواست طرفین دادرسی، دعوا به مرحله بعدی (اعم از واخواهی - تجدیدنظرخواهی) ورود نمی‌کند. همچنین بدون درخواست طرف ذی‌نفع امکان رسیدگی در قالب طرف فوق‌العاده شکایت

۷۵. این شیوه رسیدگی به دعاوی نوعی از دادرسی است که پروفسور رالف اشتورنر به آن دادرسی قیّم‌آبانه گفته و به نقد آن می‌پردازد.

۷۶. «با توجه به آثار متفاوت میان دو فرایند اعلام فسخ قرارداد و تأیید فسخ قرارداد اگر دادگاه بدوی در دعوی تأیید فسخ قرارداد مبادرت به صدور حکم بر اعلام فسخ قرارداد نماید رأی صادره به علت صدور رأی خارج از خواسته خواهان نقض می‌شود». دادنامه شماره ۰۷۵۵-۲۲۲۵۰۹۹۷۰۹۳ مورخ ۲۲/۰۶/۱۳۹۳ شعبه ۲۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران.

۷۷. عباس زراعت، محشای قانون آیین دادرسی مدنی، (تهران: ققنوس، ۱۳۸۶)، ۲۳.

از رأی میسر نیست. به عبارتی ورود دعوا به مرحله بعدی مبتنی بر خواست و اراده طرفین است و دادگاه در این زمینه هیچ گونه اختیاری ندارد.

قاعده این است که هنگامی که رأی صادر شد، فقط طرفین می‌توانند به رأی اعتراض نمایند و الزامی نیز برای اعتراض وجود ندارند. در این میان طرفین می‌توانند به جای اعتراض نسبت به کل موضوع دعوا نسبت به بخشی از موضوع دعوا اعتراض نمایند. به عبارتی موضوع دعوا از سوی طرفین قابل تجزیه است و تجزیه‌پذیری دعوا جلوه‌ای از تأثیر اراده است. در نقطه مقابل طرفین دادرسی می‌توانند حق اعتراض خود را ساقط نمایند. اسقاط حق ممکن است ضمن قرارداد اصلی و حتی پیش از بروز اختلاف و مراجعه به دادگاه باشد.^{۷۸} همچنین درخواست ابطال رأی داوری در حدود ماده ۴۸۹ قانون آیین دادرسی مدنی جز با خواست طرفین میسر نیست و استثنائی بودن جهات ابطال رأی داوری نیز در راستای احترام به توافق طرفین در ارجاع اختلاف به داوری قابل تعبیر است و نقش دادگاه نیز در این زمینه محدود به کنترل رأی است.

امکان تغییر خواسته در مرحله تجدیدنظر مطابق ماده ۳۶۲ و امکان رد کلی یا قسمتی از رأی داوری (ماده ۴۸۶) نمودی از احترام مقنن به اراده طرفین در زمینه نحوه دعوا، هدایت مسیر، تعیین قلمرو و جهات موضوعی آن است. در نتیجه حق شکایت و اعتراض به رأی، حق انحصاری اصحاب دعواست که مبتنی بر اصل خواستن بوده و ریشه در جنبه خصوصی دعوا و دادرسی مدنی دارد. در این راستا بازنگری پژوهشی (تجدیدنظر) در دادگاه‌های آمریکایی همچون باقی کشورهای غربی تنها از سوی طرفین آغاز شدنی است و ماهیتاً محدود است به رعایت حدود خواسته.^{۷۹}

و- اجرای حکم

هدف از دادرسی بازشناسی حق از ناحق است و تا وقتی که حکم اجرا نشده نتیجه دادرسی به مفهوم عینی و عملی برآورده نشده است. اجرا به معنای تحقق بخشیدن به مدلول حکم، غایت و هدف نهایی دادرسی است؛ به عبارت دیگر شخصی که حق یا حقوق او تضییع یا انکار شده و جهت احقاق حق به دادگاه مراجعه کرده است، می‌خواهد به آنچه از دست داده برسد.^{۸۰} بر این مبنا در مرحله اجرای حکم است که حق جایگاه شایسته خود را می‌یابد و عرض از دادرسی حاصل می‌گردد. بر این اساس دادرسی دانان مرحله اجرای حکم را بخشی از دادرسی می‌دانند.

۷۸. افتخار جهرمی و السان، پیشین، ۲۲۶.

۷۹. محسنی، آیین دادرسی مدنی، پیشین، ۶۹.

۸۰. علی مهاجری، دانشنامه اجرای احکام مدنی، جلد اول (تهران: فکرسازان، ۱۳۹۶)، ۲۷.

همانند شروع دادرسی، در فرایند اجرا نیز ابتکار عمل با محکوم‌له است و تا وقتی که محکوم‌له اجرای حکم را درخواست ننماید، دادگاه نمی‌تواند رأساً اقدام به اجرای حکم نماید.^{۸۱} بدین منظور در ماده ۴ قانون اجرای احکام مدنی آمده است: اجرای حکم با صدور اجرائیه به عمل می‌آید مگر اینکه در قانون ترتیب دیگری مقرر شده باشد ...^{۸۲} بدین ترتیب اراده محکوم‌له در شروع اجرا، حاکمیت مطلق دارد.^{۸۳} با درخواست صدور اجرائیه از ناحیه محکوم‌له، دادگاه اجرائیه را به محکوم‌علیه ابلاغ می‌نماید و اعلام می‌دارد که ظرف مدت ۱۰ روز از تاریخ ابلاغ اجرائیه ترتیبی برای اجرای حکم اتخاذ و به مرجع قضایی اعلام نماید.^{۸۴} اعطای مهلت به محکوم‌علیه برای اجرای حکم معنایی جز حاکمیت اراده محکوم‌له در زمینه اجرای حکم ندارد.

عملیات اجرایی به درخواست محکوم‌له متوقف می‌شود و پایان می‌یابد.^{۸۵} همچنین حاکمیت اراده محکوم‌له در زمینه ارائه طریقه و شیوه‌ای برای اجرای حکم و از جهات دیگری از جمله در قبول مال مزایده در قبال طلب خود یا استرداد آن به محکوم‌علیه و درخواست جلب وی درخور توجه است و متقابلاً اراده و اختیار محکوم‌علیه در اجرای حکم قابل اعتنا است.

اصل همکاری و اراده مشترک طرفین در فرایند اجرای حکم مورد توجه و پذیرش قانون‌گذار بوده و در ماده ۴۰ قانون اجرای احکام مدنی آمده است: محکوم‌له و محکوم‌علیه می‌توانند برای اجرای حکم قراری گذارده و مراتب را به قسمت اجرا اعلام نمایند. قانون‌گذار با هدف حصول سازش در ماده ۱۶۰ بیان می‌دارد در صورتی که طرفین سازش نمایند یا ترتیبی برای اجرای حکم بدهند نصف حق اجرا دریافت خواهد شد. تقلیل حق اجرای حکم به نصف در نتیجه حصول سازش، به‌وضوح بیانگر تشویق طرفین به سازش و اعمال اراده مشترک در اجرای حکم است.

۸۱. در اتحاد جماهیر ممکن است این کار را دادستان دولتی بدون ابتکار یا مشارکت دادبرده انجام دهد. به نقل از محسنی، آیین دادرسی مدنی، پیشین، ۵۷.

۸۲. ماده ۲۹ قانون شوراهای حل اختلاف - اجرای آرای قطعی در امور مدنی به درخواست ذی‌نفع و با دستور قاضی شورا پس از صدور برگه اجرائیه مطابق مقررات مربوط به اجرای احکام مدنی و اجرای احکام قطعی در امور کیفری طبق مقررات آیین دادرسی کیفری توسط قاضی واحد اجرای احکام شورای حل اختلاف محل به عمل می‌آید.

۸۳. منصور امینی و امیر نیکویان، «مفهوم‌شناسی اصول اجرای احکام مدنی»، حقوقی دادگستری، ۸۱، ۹۷ (۱۳۹۶)، ۱۷.

۸۴. نک: ماده ۷ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی.

۸۵. ماده ۲۴ قانون اجرای احکام مدنی مقرر می‌دارد: دادورز (مأمور اجرا) بعد از شروع به اجرا نمی‌تواند اجرای حکم را تعطیل یا توقیف یا قطع نماید یا به تأخیر اندازد مگر به‌موجب قرار دادگاهی که دستور اجرای حکم را داده یا دادگاهی که صلاحیت صدور دستور تأخیر اجرای حکم را دارد یا با ابراز رسید محکوم‌له دائر به وصول محکوم‌به یا رضایت کتبی او در تعطیل یا توقیف یا قطع یا تأخیر اجرا.

۴- محدودیت‌های اراده در دادرسی مدنی

همچنان که در حقوق قراردادهای اراده بی‌حدومرز نیست و اصل آزادی قراردادهای با سه عامل قانون آمری و نظم عمومی و اخلاق حسنه محدود می‌شود^{۸۴} و همچنین اعمال اراده باید توأم با حسن نیت باشد. در فرایند دادرسی نیز اراده اصحاب دعوا نمی‌تواند بلاقید باشد و هر آنچه طرفین اراده نمودند، بتواند کارساز و منشأ اثر باشد. در نتیجه اعمال اراده باید با رعایت اصل حسن نیت صورت پذیرد و همچنین محدودیت‌هایی در این رابطه مقرر است.

این محدودیت‌ها در راستای نظام‌مند بودن دادرسی و برای ایجاد هماهنگی بین اصول دادرسی و انسداد باب سوءاستفاده از آزادی اراده قابل تفسیر و توجیه است؛ برای مثال به‌منظور رعایت اصل حسن نیت، اعمال اراده در راستای مقاصد نامعقول و از جمله برای اطاله دادرسی پذیرفته نیست. در این راستا قانون‌گذار در ماده ۳۷ قانون آیین دادرسی مدنی به این امر توجه داشته و عزل وکیل را مانع از تجدید جلسه ندانسته است.

در این راستا باید توجه داشت که اعمال اراده در جریان دادرسی مدنی باید در راستای اصول دیگر از جمله اصل همکاری طرفین و دادرس باشد. در غیر این صورت مطابق با بند ۱ اصل ۱۵ اصول آیین دادرسی فراملی هر طرفی که به تعهدات خود مبنی بر مشارکت در دادرسی به هر شکلی عمل نکند، ممکن است مشمول ضمانت اجرای مندرج در اصل ۱۷ گردد. بر این مبنا اصل همکاری طرفین و دادرسی یکی از محدودیت‌های وارد بر اصل حاکمیت اراده است و متداعیین را از آزادی عمل یک‌جانبه باز می‌دارد.

البته اعمال اراده در دادرسی مدنی بر خلاف حقوق قراردادهای با محدودیت دیگری بنام اصل تشریفات بودن دادرسی مواجه است. تشریفات بودن اعمال اراده مختص دادرسی مدنی است. به عبارت ساده‌تر هرچند که در حقوق قراردادهای اصل بر رضایی بودن عقود است و اعمال اراده نیاز به تشریفات خاص ندارد و متعلق اراده کارساز و مؤثر است، اما قاعده‌مند بودن دادرسی و حفظ نظم و رعایت اصل تناظر و اعمال مساوی قانون، اقتضای این را دارد که اعمال اراده در دادرسی مدنی توأم با تشریفات خاصی بوده و این تشریفات لازمه اعتبار عمل قلمداد بشود. برای مثال خواهان باید ادعای خود را در قالب فرم مخصوص به نام دادخواست طرح نماید، یا خوانده اگر قصد طرح دعوای تقابل دارد باید تا اولین جلسه دادرسی اقدام به طرح دعوای تقابل بنماید. بر این مبنا لزوم رعایت برخی تشریفات برای اعمال اراده را

۸۴. عیسی امینی، حقوق قراردادهای (تهران: گنج دانش، ۱۴۰۱)، ۸۴.

باید از جمله محدودیت‌های وارد بر اصل حاکمیت اراده دانست.

نتیجه‌گیری

با انجام این پژوهش نتایج ذیل به دست آمده است:

- ۱- اصل حاکمیت اراده یکی از اصول بنیادین حاکم در دادرسی مدنی است که اختصاص به دادرسی مدنی دارد و وجه تمایز دادرسی مدنی از سایر انواع دادرسی است.
- ۲- شناسایی این اصل در دادرسی مدنی ریشه در هدف، کارکرد، مفهوم و ماهیت خصوصی دادرسی مدنی و حق موضوع دادرسی دارد و از حیث تحلیل اقتصادی نیز این اصل امکان رفتار معقولانه و سودمند را برای اصحاب دعوا میسر می‌سازد.
- ۳- دعوا نوعی عمل حقوقی است که اعتبار خود را از اراده طرفین کسب می‌نماید. نحوه اعمال اراده در جریان دادرسی بعضاً یک‌جانبه و بعضاً با اراده مشترک طرفین است. اراده اصحاب دعوا از نقطه آغازین دعوا بر دادرسی حاکمیت دارد و تعیین‌کننده توابع و حدود آثار آن است. این آثار به ترتیب در زمینه مقدمات دعوا و شروع دعوا و جریان دعوا و پایان دعوا و اجرای حکم تجلی یافته است.
- ۴- این اصل تضمین‌کننده آزادی عمل برای طرفین در مسیر دادرسی بوده و دربردارنده این امتیاز برای متداعیین است که آنها بر دعوا تسلط داشته و با تعیین عناصر دعوا، محدوده رسیدگی را ترسیم و مشخص نمایند. همچنین این امکان را فراهم می‌کند که طرفین بتوانند از قابلیت پیش‌بینی‌پذیری دعوای مدنی در راستای سامان‌دهی موقعیت دفاعی خود استفاده نمایند. همچنین اعمال صحیح قواعد دادرسی و اعمال نقش از سوی اصحاب دعوا و رسیدن به نتیجه مطلوب مستلزم پذیرش حکومت اراده طرفین در این فرایند است، از این منظر می‌توان تمامی روند دادرسی را نوعی اعمال اراده توصیف نمود.
- ۵- حاکمیت اراده طرفین زمینه بی‌طرفی دادرس را از طریق اعطای نقش فعال به طرفین در رابطه با نظام ادله اثبات و ممنوعیت تحصیل دلیل از سوی قاضی فراهم می‌نماید و باعث می‌شود روند دادرسی و نتیجه حاصل از آن با مشارکت طرفین به دست بیاید و این نتیجه عادلانه و منصفانه و مقبول طرفین باشد.
- ۶- اصل نسبیت رأی به معنی محدود بودن اثر رأی به طرفین دعوا و قائم‌مقام آنها، محصولی از اصل حاکمیت اراده و لازمه منطقی آن است و بر این نکته مهم و اساسی اشاره دارد که نتیجه دادرسی هر چه باشد، تنها به متداعیین اثر دارد.

۷- محدودیت‌هایی در راستای اعمال اراده اصحاب دعوا در فرایند دادرسی وجود دارد که بسیاری از این محدودیت‌ها مبتنی بر طبیعت و ماهیت ویژه دادرسی مدنی است. همچنین رعایت برخی از اصول از جمله اصل همکاری و مشارکت متداعیین و اصل سرعت و تشریفاتی بودن دادرسی این محدودیت‌ها را توجیه می‌نماید.

۸- اثربخشی به اراده متداعیین تعارضی با سایر اصول دادرسی ندارد؛ چه‌بسا در راستای سایر اصول بوده و پیش‌شرط لازم برای تحقق دادرسی منصفانه و عادلانه و همکاری میان طرفین و دادرس در مسیر دادرسی است و نیز کارآمدی و شفافیت دادرسی و مقبولیت نتیجه دادرسی را از حیث رعایت عدالت آیینی قوت می‌بخشد.

۹- این جایگاه شایسته خود را در رویه قضایی نیافته است و محاکم در رسیدگی به دعاوی توجه چندانی به این اصل و آثار ناشی از آن ندارند. لذا ضرورت دارد بستر لازم برای پذیرش اصولی این اصل و توجه به آثار آن در رویه قضایی فراهم گردد.

فهرست منابع

- کتاب‌ها
- اصفهانی، محمدحسین. حاشیه کتاب مکاسب، الجزء الاول. قم: ذوی القربی، ۱۳۴۱.
 - افتخار جهرمی، گودرز و مصطفی‌السان. آیین دادرسی مدنی، جلد دوم، تهران: میزان، ۱۳۹۶.
 - امینی، عیسی. حقوق قراردادها. تهران: گنج دانش، ۱۴۰۱.
 - بازگیر، یدالله. تشریفات دادرسی در آرای دیوان عالی کشور صلاحیت و احکام راجع به آن. تهران: انتشارات فردوسی، ۱۳۸۶.
 - بازگیر، یدالله. تشریفات دادرسی مدنی در آینه آرای دیوان عالی کشور، جلد ۲. تهران: انتشارات فردوسی، ۱۳۹۲.
 - بروجرودی عبده، محمد. اصول محاکمات حقوقی. تهران: مجد، ۱۳۸۰.
 - پوراستاد، مجید. نقش دادرسی مدنی در تحصیل دلیل و کشف حقیقت. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۱.
 - جعفری لنگرودی، محمدجعفر. تأثیر اراده در حقوق مدنی. تهران: گنج دانش، ۱۳۹۲.
 - خدابخشی، عبدالله. تمایز بنیادین در حقوق مدنی و حقوق کیفری. تهران: میزان، ۱۳۹۸.
 - خدابخشی، عبدالله. حقوق دعاوی، جلد ۸. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۹.
 - زراعت، عباس. محشای قانون آیین دادرسی مدنی. تهران: ققنوس، ۱۳۸۶.
 - سنگلجی، محمد. آیین دادرسی در اسلام. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۵.
 - شمس، عبدالله. آیین دادرسی مدنی، جلد اول. تهران: دراک، ۱۳۹۲.
 - غمامی، مجید و حسن محسنی. آیین دادرسی مدنی فراملی. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۶.
 - قاضی، ابوالفضل. حقوق اساسی و نهادهای سیاسی، جلد اول. تهران: میزان، ۱۳۹۵.
 - کاتوزیان، ناصر. فلسفه حقوق، جلد اول. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۵.
 - کریمی، عباس. حقوق داوری داخلی. تهران: دادگستر، ۱۳۹۷.
 - متین دفتری، احمد. آیین دادرسی مدنی و بازگانی، جلد دوم. تهران: مجد، ۱۳۸۱.
 - محسنی، حسن. اداره جریان دادرسی مدنی. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۲.
 - محسنی، حسن. آیین دادرسی مدنی فرانسه با دیباچه دکتر عباس کریمی و مقدمه پروفیسور لوئیک کادیه. تهران: نشر شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۱.
 - محسنی، حسن. آیین دادرسی مدنی، جلد نخست. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۸.
 - محقق داماد، سیدمصطفی. قواعد فقه بخش مدنی. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۹۰.
 - مصدق، محمد. دستور در محاکم حقوقی. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۶.
 - مهاجری، علی. دانشنامه اجرای احکام مدنی، جلد اول. تهران: فکرسازان، ۱۳۹۶.
 - نهرینی، فریدون. آیین دادرسی مدنی، جلد اول. تهران: گنج دانش، ۱۳۹۶.
- مقالات
- اکبری دهنو، میثم و مرتضی شهبازی‌نیا. «اراده مشترک اصحاب دعوا در شروع دادرسی مدنی». حقوق خصوصی، ۱۱، ۲ (۱۳۹۳)، ۳۸۵-۴۰۹.
- Doi/10.22059:jolt2014.53133.
- السان، مصطفی و نصیبه محمودی. «اصل تغییرناپذیری دعوای حقوقی در حقوق ایران و آمریکا». مطالعات حقوق تطبیقی، ۹، ۲ (۱۳۹۷)، ۴۷۳-۴۹۱.

Doi/10.22059:jcl2018.245146.633573.

- امینی، منصور و امیر نیکویان. «مفهوم شناسی اصول اجرای احکام مدنی». حقوقی دادگستری، ۸۱، ۹۷ (۱۳۹۶)، ۷-۲۸.

<https://doi.org/10.22106/jlj2017.25897>.

- پوراستاد، مجید. «اصل حاکمیت اصحاب دعوی مدنی». مطالعات حقوق خصوصی، ۳۸، ۳ (۱۳۸۷)، ۹۷-۱۲۵.

Dor: 20.1001.1.25885618.1387.38.3.6.7

- پوراستاد، مجید و فاطمه حصاری. «تحلیل اقتصادی فرآیند دادرسی مدنی بر اساس هزینه‌ها». تحقیقات حقوقی بین‌المللی، ۸، ۲۸ (۱۳۹۴)، ۵۷-۸۵.

- پورطهماسبی فرد، محمد و حسن محسنی. «اصل تسلیط طرفین دعوا بر جهات و موضوعات دعوا». کانون وکلا، ۹۰ (۱۳۸۴)، ۵۳-۷۷.

- شکوهی‌زاده، رضا. «ماهیت حقوقی رابطه دادرسی». مطالعات حقوق خصوصی، ۴۸، ۱ (۱۳۹۷)، ۷۷-۹۶.
Doi/10.22059:ajlq2018.228534.1006868.

- شمس، عبدالله. «سبب، امور موضوعی و توصیف آنها در دعوای مدنی». تحقیقات حقوقی، ۱۷، ۶۸ (۱۳۹۳)، ۲۴-۱.

- رستمی چلکاسری، عبدالله و متین بازاریار. «نظریه همکاری طرفین دعوا و دادرسی در حل و فصل اختلاف». مطالعات حقوق تطبیقی، ۷، ۱۱ (۱۳۹۵)، ۱۲۳-۱۳۹.

Doi/10.22059:jcl2016.58603.

- هرمزی، خیرالله. «تغییر عناصر دعوی: شرحی بر ماده ۹۸ قانون آیین دادرسی مدنی». پژوهش حقوق خصوصی، ۱، ۳ (۱۳۹۲)، ۹-۳۳.
وبسایت‌ها

- پژوهشگاه قوه قضائیه. سامانه ملی آرای قضایی. قابل دسترسی در:
<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Index>

- Legifrance. Code de procedure Civile. <https://www.legifrance.gouv.fr/>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی